

1918-2018

The background features two blue silhouettes against a red background. On the left is a soldier wearing a helmet and holding a rifle. On the right is a civilian man in a long coat. The silhouettes are positioned behind the main text.

НАША ИСТОРИЈА НАША СЕЋАЊА

Солидарност српских и француских војника и цивила у Првом светском рату

NOTRE HISTOIRE, NOS HISTOIRES

Solidarité militaire et civile franco-serbe durant la Grande Guerre

НАША ИСТОРИЈА НАША СЕЋАЊА

Солидарност српских и француских војника и цивила
у Првом светском рату

NOTRE HISTOIRE, NOS HISTOIRES

Solidarité militaire et civile franco-serbe durant la Grande Guerre

САДРЖАЈ | SOMMAIRE

Увод | Introduction 5

Историјски осврт | Mise en perspective historique

Француско-српско савезништво и долазак Срба на Солунски фронт
L'alliance franco-serbe et l'arrivée des Serbes sur le front de Salonique 6

Око Солунског фронта: српски студенти и ђаци у Француској
Autour du front de Salonique : étudiants et élèves serbes en France 8

Савезничка Источна војска на Солунском фронту
L'armée alliée d'Orient sur le front de Salonique 10

Кључне личности војне команде
Grande figures du commandement militaire 14

Пробој Солунског фронта и ослобађање Србије
La percée du front de Salonique et la libération de la Serbie 18

Ослобађање појединих градова Србије

Скопље - Приштина - Прокупље | Skopje - Priština - Prokuplje 21

Ослобођење Врања | Libération de Vranje 22

Ослобођење Лесковца | Libération de Leskovac 24

Прокупље и генерал Траније | Prokuplje et le Général Tranié 25

Ниш, друга српска престоница | Niš, autre capitale de la Serbie, libérée 27

Ослобођење Пирота | Libération de Pirot 28

Ослобођење Књажевца | Libération de Knjaževac 31

Ослобођење Зајечара | Libération de Zaječar 32

Ослобођење Неготина | Libération de Negotin 34

Ослобођење Београда | Libération de Belgrade 36

Сведочанства

Хероји | Héros et héroïsme 40

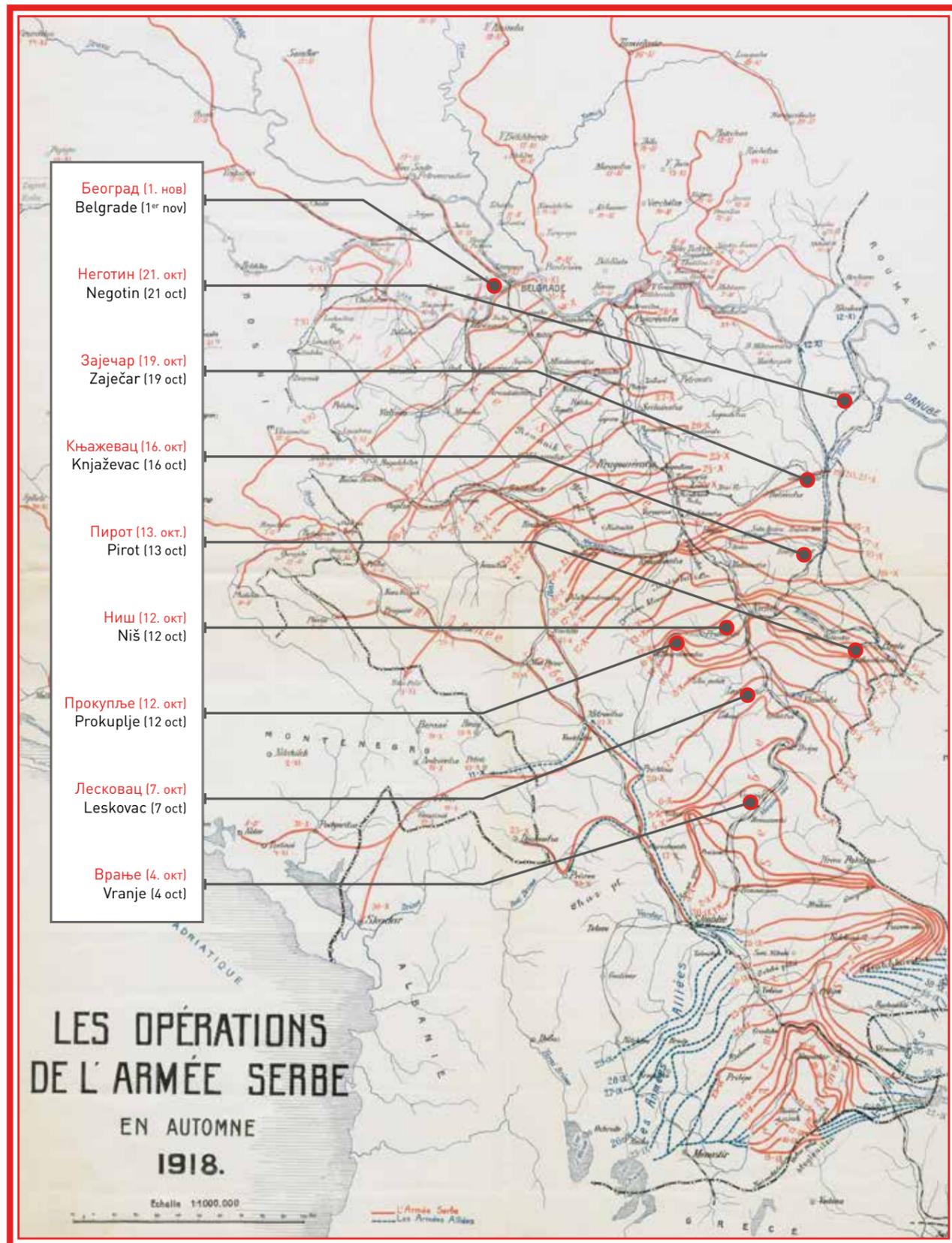
Ратни дневници | Journaux de guerre 42

Рањени | Blessés 44

Нега, блискост, подршка | Soins et soutiens 46

Француски ђаци | Élèves serbes en France 48

Пробој Солунског фронта и етапе ослобађања Србије.
Percée du front de Salonique et étapes de la libération de la Serbie.



СЕЋАЊЕ НА ОСЛОБАЂАЊЕ ГРАДОВА У СРБИЈИ 1918.
Породична сећања на солидарност француских и српских војника и цивила у Првом светском рату.

Протекао је тачно један век откада је *пробој Солунског фронта (Источни фронт)* омогућио **савезничким трупама Источне армије напредовање ка Дунаву и Јадрану**, као и **ослобођење Србије**, тешко страдале у рату. **Савезници**, Енглези, Французи, Грци, Италијани, Срби (и Руси, до Октобарске револуције 1917), разбијајући, почев од 15. септембра 1918, одбрану бугарских, аустро-угарских и немачких трупа, приморали су Бугарску да затражи примирје и тако послали сигнал о убрзаном **слабљењу Централних сила**, на Солунском (Источном), али и на Западном фронту (будући да је Немачка била приморана да премести трупе на Солунски фронт, што је увелико ослабило њену одбрану).

Након једног века, осећања која буде беседе о **ослобађању Србије од стране Источне армије, са француским и српским трупама у првим редовима**, остају у срцу **заједничког сећања**, које чувају многи српски градови.

И након сто година, много је српских породица које негују **успомену на оне који су се борили за слободу, на фронту или у позадини**. Бројне су приче које сведоче о посебној **солидарности француских и српских цивила и војника** у то ратно доба.

Ова изложба подсећа нас на те **историјске дане** и доноси **сведочанства грађана Србије** који су се одазвали позиву Француског института у Србији и пристали да поделе приче и успомене чуване у њиховим породицама кроз генерације. Сведочанства су прикупљана од марта до јуна 2018. године. Текстови о ослобађању неколико градова Србије, у коме је учествовала француска коњица дуж коридора источно од долине Мораве, прикупљени су уз помоћ самих тих градова.

MÉMOIRE DE LA LIBÉRATION DE VILLES DE SERBIE PAR L'ARMÉE D'ORIENT.
Mémoires familiales de la solidarité militaire et civile franco-serbe.

Il y a tout juste un siècle, la percée du Front d'Orient, rendait possible **l'avancée vers le Danube et l'Adriatique des troupes alliées de l'Armée d'Orient**, ainsi que la **libération de la Serbie**, particulièrement meurtrie par la guerre. Les Alliés, Anglais, Français, Grecs, Italiens, Serbes (et Russes, jusqu'à la Révolution d'Octobre 1917), en enfonçant la défense des troupes bulgares, autrichiennes et allemandes à compter du 15 septembre 1918, poussèrent la Bulgarie à solliciter un armistice et donnèrent le signal de **l'affaiblissement accéléré des Empires centraux**, sur le Front d'Orient, mais également sur le Front occidental (l'Allemagne étant obligée de transférer des troupes sur le Front d'Orient, affaiblissant grandement sa défense).

Un siècle après, l'émotion liée à la **libération de la Serbie par l'Armée d'Orient, que ce soit par les troupes françaises ou serbes, qui étaient en première ligne**, demeure au cœur de la mémoire collective dans de nombreuses villes serbes.

Un siècle après, nombreuses sont les familles serbes qui entretiennent la **mémoire de ceux qui ont combattu pour leur liberté, sur le front ou à l'arrière du front**. Et nombreux sont les récits qui renvoient à la si particulière **solidarité civile et militaire entre Français et Serbes** à cette époque.

La présente exposition vise ainsi à revenir sur cette **Histoire**, tout en mettant à l'honneur les **témoignages de Serbes d'aujourd'hui** qui ont accepté de partager le récit et les images de faits marquant transmis au sein de leurs familles depuis plusieurs générations. Ces **récits familiaux** ont été recueillis de mars à juin 2018, suite à un appel à témoignages lancé par l'Institut français de Serbie. Les éléments sur la libération des villes de Serbie, suivant **l'avancée de la cavalerie française le long du corridor oriental par rapport à la vallée de la Morava**, ont quant à eux été recueillis avec l'appui des premières villes hôtes de cette exposition.

Француско-српско савезништво и долазак Срба на Солунски фронт

август 1914 - април 1916.

Иако нису имале формално потписан уговор о савезништву, Француска је од првих дана избијања светског рата подржавала Србију финансијски, материјално и морално. У августу 1914. године она је одобрила **државне зајмове за наоружање** Србије, а француски посланик на српском двору Огист Боп (1914-1917) охрабривао је Србију говорећи да од ње очекује „да се брани и да истраје“ за све време док се Француска буде борила. **Српска победа на Колубари децембра 1914. заинтересовала је француско јавно мњење** за свог малог савезника на Балкану. У целој Француској је 26. марта 1915. организован „Српски дан“ када је сакупљана помоћ за „херојску Србију“, како се тада говорило и када су о тој земљи и народу држана предавања у француским школама и на универзитетима. За то време у Србији, од јануара до октобра 1915, владало је затишје, а **француске војне и санитетске мисије**, на челу са поручником Пикоом, капетаном Витраом и доктором Жобером, доприносиле су да се организује одбрана савезничке земље од очекиваног новог напада непријатеља као и да се сузбије тешка епидемија тифуса.

До напада непријатеља на Србију дошло је **5. октобра 1915. године**. Истог дана, у Солуну, дошло је до искрцавања првих француских трупа под командом генерала Мориса Бајау, које су претходно учествовале заједно са Британцима у неуспешној експедицији против Турске код Дарданела. У ствари, **Француска и Велика Британија су одлучиле да од трупа које су учествовале у Дарданелској операцији формирају у Солуну савезничку Источну војску, под командом француског генерала Мориса Сараја** (октобар 1915 - децембар 1917) који је требало да притекне у помоћ нападнутој Србији и да приволи неутралну Грчку да приђе Антанти. Док је генерал Бајау безуспешно тражио начине да се споји са српским трупама, а Срби му припремали свечани

L'absence d'un traité d'alliance entre les deux pays, n'empêcha pas la France d'apporter à la Serbie un soutien financier, matériel et moral dès les premiers jours de la guerre. En août 1914, la France accorda des **prêts pour l'armement** de la Serbie et Auguste Boppe, ministre plénipotentiaire de la France auprès de la cour en Serbie (1914-1917), encourageait la Serbie en lui disant qu'on attendait d'elle qu'elle « se défende et résiste » tout au long de l'engagement de la France dans les combats. Après la **victoire serbe sur la rivière Kolubara**, l'**opinion publique française** commença à s'intéresser à sa petite alliée des Balkans. C'est ainsi que « La journée scolaire serbe », organisée le 26 mars 1915 à travers toute la France permit de collecter des fonds pour la « Serbie héroïque », comme on disait à l'époque, alors que des conférences sur la Serbie et le peuple serbe étaient données dans les écoles et universités françaises. Pendant ce temps, de janvier à octobre 1915, alors qu'une certaine accalmie régnait en Serbie, les **missions militaires et médicales françaises**, à la tête desquelles se trouvaient le lieutenant Picot, le capitaine Vitrat et le docteur Jobert, aidaient le pays allié à organiser sa défense contre une prochaine attaque prévisible de l'ennemi et à éradiquer une grave épidémie de la fièvre typhoïde.

L'ennemi attaqua la Serbie le **5 octobre 1915**. Ce même jour, les premières troupes françaises débarquaient à Salonique, sous le commandement du général Maurice Bailloud. Elles avaient participé précédemment, aux côtés des Britanniques, à l'opération des Dardanelles lancée contre la Turquie et qui se solda par un échec retentissant. L'**Armée alliée d'Orient** qui réunissait les troupes ayant participé à l'expédition des **Dardanelles fut formée à Salonique à l'initiative de la France et de la Grande-Bretagne et placée sous le commandement du général français Maurice Sarrail** (octobre 1915 -



Одлазак на Солунски фронт / Départ pour le Front de Salonique. © SHD, Vincennes

L'alliance franco-serbe et l'arrivée des Serbes sur le front de Salonique

août 1914 - avril 1916



Српско коло / Danse serbe © SHD, Vincennes

дочек у ратној престоници Нишу, Британци су, чекајући појачања, остали у Солуну. Убрзо потом нове француске и британске трупе су почеле да пристижу у Солун у већем броју, а фронт који је формиран северно од тог града и који је ишао углавном линијом грчко-српске границе назван је Солунски или Македонски фронт.

За то време, у одбрани Београда истакле су се **француске војне мисије**, које су потом, заједно са више од 500 Француза на челу са послаником Бопом, учествовале у српском повлачењу кроз Црну Гору и Албанију (**новембар 1915/јануар 1916**) до Јадранске обале, док је Србију непријатељ окупирао. Само једно одељење српске војске пробило се тада ка Солуну. Међу савезницима, **Француска је постала носилац операције спасавања**, опоравка и јачања српске војске која је већином пребачена на грчко острво **Крф**, али и у **Бизерту**, варош у француском протекторату Тунису, као и на **Корзику** и у **Јужну Француску**. Само неколико месеци после тих догађаја, у априлу 1916. године, опорављену, реформисану и оснажену српску војску Французи су почели да транспортују на Солунски фронт.

décembre 1917) qui devait venir en aide à la Serbie agressée et convaincre la Grèce, restée neutre, à rejoindre le camp de l'Entente. Alors que le général Bailloud cherchait en vain des moyens pour rejoindre les troupes serbes et que les Serbes lui préparaient un accueil solennel à Niš, les Britanniques attendaient les renforts à Salonique. Peu de temps après, de nouvelles troupes françaises et britanniques commencèrent à arriver en plus grand nombre à Salonique, et le front formé au nord de cette ville, qui suivait principalement la ligne de la frontière gréco-serbe, prit le nom de front de Salonique ou front de Macédoine.

Pendant ce temps, après s'être distinguées en **défendant Belgrade**, les missions militaires françaises prirent part avec plus de 500 Français, le ministre Boppe en tête, à la **retraite serbe à travers le Monténégro et l'Albanie (novembre 1915/ janvier 1916)** jusqu'à la côte adriatique, tandis que l'ennemi occupait le reste de la Serbie. Seulement un détachement serbe pénétra alors vers Salonique. Parmi les alliés, la France devint le véritable porteur de l'**opération de sauvetage** et d'aide au rétablissement et au renforcement de l'armée serbe qui allait être transférée en grande partie sur l'île grecque de **Corfou**, mais aussi à **Bizerte**, bourgade dans le protectorat français de Tunisie, en **Corse**, ou encore dans le **Sud de la France**. Juste quelques mois après ces événements, en avril 1916, les Français entamèrent l'acheminement de l'armée serbe rétablie, réorganisée et renforcée, vers le front de Salonique.



Парни ваљак - изградња путева на Солунском фронту / Rouleau compresseur - construction des routes sur le front de Salonique. © SHD, Vincennes

Око Солунског фронта: српски студенти и ђаци у Француској

После повлачења краља, регента, владе, Скупштине, војске и цивила из Србије до Јадранске обале у Албанији, српски студенти и ученици наставили су школовање у Француској и у мањој мери у Швајцарској, Италији и Великој Британији. Француска је постала центар за организовање образовања Срба у избеглиштву од 26. новембра 1915. године када је, на иницијативу посланика Доњих Алпа, Андреа Онораа, француски Парламент изгласао Резолуцију о преузимању бриге о српској омладини. На тај начин је Француска званично примила на школовање у својим школама и на универзитетима више од 3.000 српских ђака и студената који би постали будућа франкофона и франкофилска елита обновљене Србије. Организовање школовања српске омладине у Француској прецизирано је Конвенцијом о образовању младих Срба на француским универзитетима и учитељским школама, коју су на Крфу, 9. новембра 1916, потписали председник владе и министар иностраних послова Никола Пашић и француски опуномоћени министар при српској круни Огист Боп (1914-1917). Ова Конвенција, подстакнута „искреном жељом да се српска омладина заинтересује за добробити француске културе и образовања“, допуњена је Конвенцијом о техничком и професионалном образовању, коју су годину дана касније потписали Пашић и Бопов наследник Жозеф де Фонтене (1917-1921), а која се односила на похађање свих школа француског образовања.



Српски и француски ђаци / Elèves serbes et français (извор / source : Ивана Хаџипоповић)

Après la retraite du roi, du prince régent, du gouvernement, du Parlement, de l'armée et des civils qui ont fui la Serbie pour regagner les côtes de l'Adriatique en Albanie, il fut décidé que les étudiants et les élèves serbes pourraient poursuivre leur scolarité en France mais également, dans une moindre mesure, en Suisse, en Italie et en Grande Bretagne. La France devint le centre d'organisation pour la formation des réfugiés serbes à compter du 26 novembre 1915, date à laquelle, à l'initiative du député des Basses-Alpes, André Honnorat, le Parlement français vota une Résolution visant à prendre soin de la jeunesse serbe. C'est ainsi que la France accueillit officiellement, au sein de ses écoles et de ses universités, plus de 3.000 élèves et étudiants serbes, qui allaient pouvoir devenir plus tard l'élite francophone et francophile de la Serbie rénovée. L'organisation de la scolarisation de la jeunesse serbe en France fut précisée par la Convention sur la formation des jeunes Serbes dans les universités et dans les écoles normales d'instituteurs françaises, signée le 9 novembre 1916 à Corfou par le premier ministre et ministre des Affaires étrangères Nikola Pasić et le ministre plénipotentiaire français à la cour de Serbie, Auguste Boppe (1914-1917). Cette Convention, mue par « un désir sincère de susciter, chez la jeunesse serbe, un intérêt pour les bienfaits de la culture et de l'éducation françaises », fut complétée par une Convention sur l'éducation technique et professionnelle, signée un an plus tard par Pasić et le successeur de Boppe, Joseph de Fontenay (1917-1921), portant sur l'ensemble des établissements relevant du système éducatif français.

Autour du front de Salonique : étudiants et élèves serbes en France

Прве групе српских студената и ученика стигле су у Француску крајем децембра 1915. године. Ђаци и студенти су транспортовани директно поморским путем са Јадранске обале до Марсеја или морем до Италије одакле су настављали пут железницом до јужне Француске. Одатле су распоређивани у школе и на универзитете широм земље. По доласку у Француску, првупомоћим је пружио Универзитетски одбор српске омладине, мешовити, француско-српски одбор основан у децембру 1915, на чијем челу се налазио ректор Париског универзитета Луј Лијар. Помоћ српској младежи појачана је у јануару 1916. У Паризу је, на иницијативу Виктора Берара, стручњака за Антику и поштоваоца Срба, основано удружење Српска нација у Француској, на чијем челу су се налазили српски посланик у Паризу Миленко Веснић (1905-1921) и Огист Боп. У условима



Српски ђаци у Бањер де Бигору / Elèves serbes à Bagnères-de-Bigorre (извор / source : Ђорђе Мамула)

српског избеглиштва, 25. јуна 1916, почео је Српски дан у Француској. Кампања за помоћ Србима која је трајала неколико дана организована је од стране француског Одбора националне помоћи, владине институције за управљање приватним фондовима. Француска је омогућила младим Србима средњошколског узраста посебне услове школовања: од генерације рођене 1897. формиран је Српски универзитетски батаљон у алпском селу Жозијеу, курс припреме за полагање матурског испита организован је у Вореу у близини Гренобла, а часови за полагање три године пре матуре у Веривилу у истом региону. У једном периоду је радила и српска трговачка школа у Екс-ан-Провансу и српска гимназија у Ници, која је премештена у оближњи Сен-Жан-Кап-Фера. Од прве групе српских студената која је стигла у Француску, највећи број је послат на универзитете у Монпељеу и Бордоу, а највише их је студирало техничке науке, право и медицину.



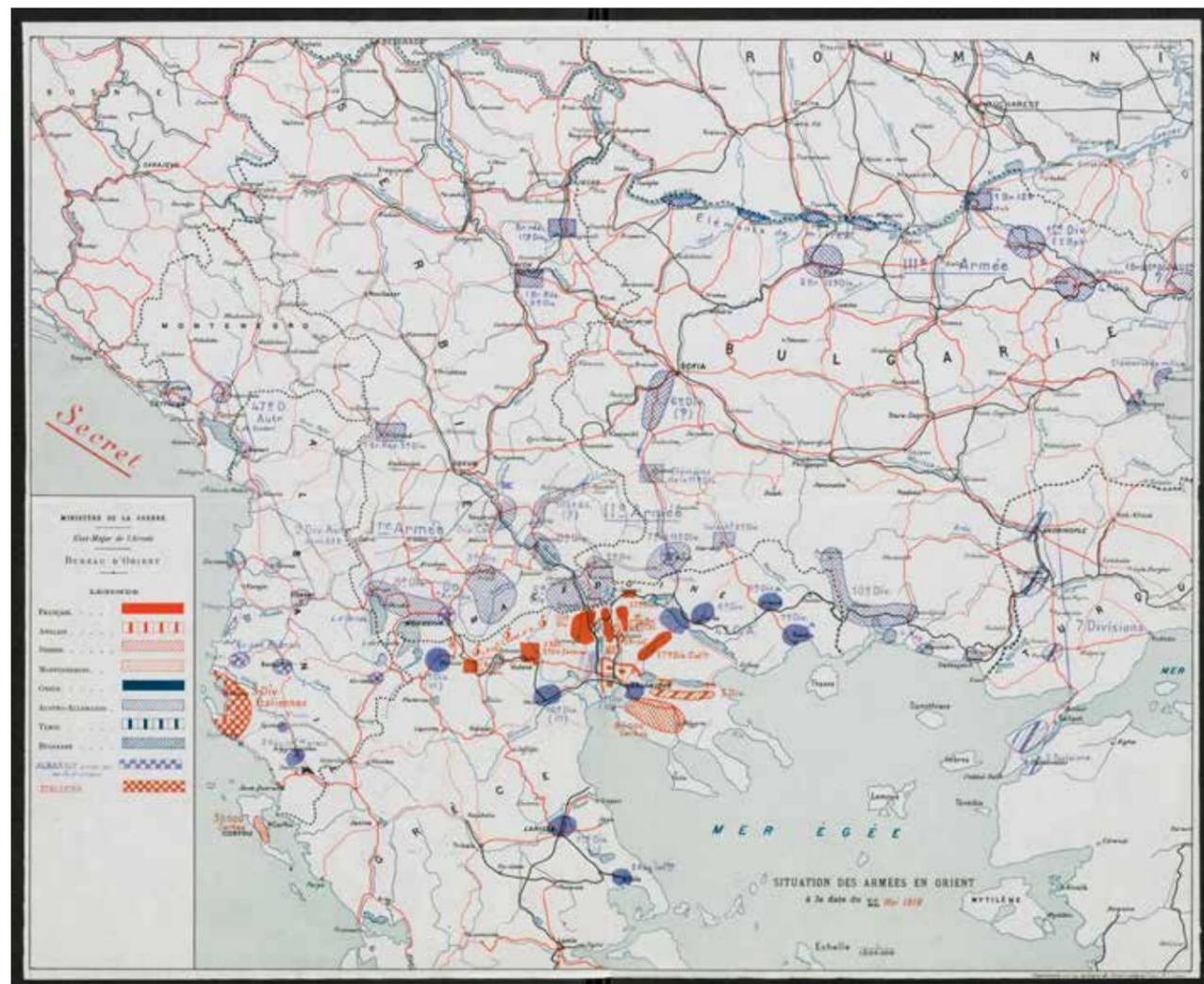
Српски студенти медицине у Бордоу, 1919. Etudiants en médecine serbes à Bordeaux, 1919. (извор / source: Драгутин Сретеновић)

Les premiers groupes d'étudiants et élèves serbes arrivèrent en France fin décembre 1915. Les étudiants et les élèves étaient transportés directement par voie maritime, depuis la côte adriatique jusqu'à Marseille ou jusqu'en Italie pour continuer ensuite leur voyage en train jusqu'au sud de la France. Là ils étaient répartis dans des écoles et universités à travers tout le pays. A leur arrivée en France, les premiers secours leur étaient apportés par le **Comité universitaire de la jeunesse serbe**, un comité mixte franco-serbe fondé en décembre 1915 présidé par le recteur de l'Université de Paris, Louis Liard. L'aide à la jeunesse serbe fut renforcée en janvier 1916. L'Association Nation serbe en France, à la tête de laquelle se trouvaient ministre plénipotentiaire serbe à Paris, Milenko Vesnić (1905-1921) et Auguste Boppe, fut fondée à Paris à l'initiative de Victor Bérard, spécialiste de l'Antiquité qui vouait aux Serbes un grand respect. Dans ce contexte d'exil, la **Journée de la Serbie en France**, fut célébrée le 25 juin 1916. La campagne d'aide aux Serbes qui dura plusieurs jours fut organisée par le Comité français d'aide nationale, institution gouvernementale pour la gestion des fonds privés. La France permit aux jeunes Serbes en âge de suivre des études secondaires, d'avoir accès à un enseignement selon des conditions spéciales : les élèves nés en 1897 formèrent le Bataillon universitaire serbe dans le village de **Jausiers** dans les Alpes, un cursus préparatoire pour le baccalauréat fut organisé à **Voreppe**, près de **Grenoble**, et des cours de préparation aux examens du brevet élémentaire furent mis en place à **Viriville**, toujours dans la même région. L'Ecole de commerce serbe à **Aix-en-Provence** et le lycée serbe de Nice, qui déménagea plus tard dans la localité avoisinante de **Saint-Jean-Cap-Ferrat**, furent également actifs pendant toute une période. La plupart des étudiants serbes faisant partie du premier groupe arrivé en France furent dirigés vers les universités de **Montpellier** et de **Bordeaux** où ils suivirent, pour la majorité d'entre eux, des études en sciences techniques, droit et médecine.

Савезничка Источна војска на Солунском фронту: састав, командовање, планови и остварења / април 1916 - јун 1918.

Одмах после формирања Солунског фронта, француско-британски савезници су се суочили са тешкоћама у организовању и командовању својим армијама. Пошто Грчка није ушла у рат као што је очекивано, Британци су чак најавили повлачење са фронта. У Француској, присталице повлачења са Солунског фронта, на челу са генералом Жозефом Жофром, главнокомандујућим француском војском, биле су такође утицајне. Међутим, крајем октобра 1915, формирана је влада Аристиде Бријана, која је била поборник активне балканске политике и јачања фронта. Бријанова влада је успела да приволи Жофра да следи њену политику, а у децембру 1915. међусавезничка конференција одржана у Француској је потврдила примат ове земље у командовању на Солунском фронту, упутила нове француске и британске трупе у Солун, а од опорављене српске војске и првих руских и италијанских трупа очекивало се да ће ојачати савезничке редове и омогућити припрему велике савезничке офанзиве против непријатеља.

Dès la formation du front de Salonique, les alliés franco-britanniques furent confrontés à des difficultés concernant l'organisation et le commandement de leurs armées. Comme la Grèce était demeurée neutre au début de la guerre, sans s'engager militairement, les Britanniques avaient même annoncé le retrait de leurs troupes du front. En France, les adeptes du retrait du front de Salonique, conduits par le général Joseph Joffre, commandant en chef de l'armée française, étaient également influents. Or, le gouvernement d'Aristide Briand qui prônait une politique active dans les Balkans et souhaitait renforcer le front, fût formé à la fin du mois d'octobre 1915. Ce cabinet parvint à rallier le général Joffre à son point de vue. En décembre 1915, la conférence interalliée organisée en France confirma la primauté française sur le commandement du front de Salonique, décida de l'envoi de nouvelles troupes françaises et britanniques à Salonique, ainsi que du rétablissement de l'armée serbe ; les premières troupes russes et italiennes devant consolider les rangs alliés et créer les conditions pour préparer une large offensive alliée contre l'ennemi.



Solunski front neposredno poste dolaska Srba [22.5.1916] / Le front de Salonique dans l'immédiat après l'arrivée des Serbes [22.5.1916]. © SHD, Vincennes

L'armée alliée d'Orient sur le front de Salonique : composition, commandement, plans et réalisations / avril 1916 - juin 1918



Савезници у слободно време / Les alliés pendant le temps libre. © SHD, Vincennes

После само три месеца опоравка, у априлу 1916, прве српске трупе су транспортоване са Крфа у околину Солуна. Њихов број је ускоро достигао цифру од 140.000 војника. Код Солуна, Срби су изградили војне логоре где су се увежбавали, реорганизовали, вршили позадинске радове, градили путеве и организовали снабдевање. Близина Халкидика и манастира Хиландара, који су неки од њих посетили, као и близина државне територије на северу, имала је велики значај у јачању морала српских војника пред излазак на фронт. Ипак, у Солуну се јавио проблем **командовања српском војском**. Српска врховна команда је тражила да самостално делује на свом делу фронта и да се не утопи у француске и енглеске трупе. Нађено је компромисно решење слично белгијском случају на Западном фронту: одлучено је да генерал Сарај командује српском војском у име регента Александра.

У јуну и јулу 1916. **српске трупе** су изашле на прве борбене линије и заузеле централни део фронта. Убрзо за њима, током јула и августа 1916. на Солунски фронт је стигла и једна специјална бригада **руске армије**. У августу 1916. стигле су и прве италијанске трупе Тридесет пете **италијанске дивизије**, под командом генерала Петити ди Рорета, које су у јесен 1916. бројале 50.000 војника. Генерал

Après à peine trois mois de rétablissement, les premières troupes serbes furent transférées en avril 1916 de Corfou jusqu'aux environs de Salonique. Bientôt, **le nombre de soldats serbes atteignit les 140.000**. Près de Salonique, les Serbes dressèrent leurs camps où ils s'entraînaient, se réorganisaient, effectuaient des travaux à l'arrière, construisaient des routes et organisaient le ravitaillement. Les environs de la Chalcidique et des monastères du Mont Athos, que certains parmi les soldats serbes avaient visités, de même que la proximité du territoire serbe au nord, eurent une influence très positive sur le moral des troupes serbes à la veille de leur départ vers le front. Cependant, un problème surgit à Salonique au sujet du **commandement de l'armée serbe**. Le commandant en chef des forces serbes souhaitait être autonome sur la partie du front qu'il contrôlait et ne pas être sous les ordres des troupes françaises et britanniques. C'est ainsi que fût trouvé un compromis semblable à celui de la Belgique sur le front de l'ouest : il fût décidé que le général Sarrail commanderait l'armée serbe au nom du régent Alexandre.

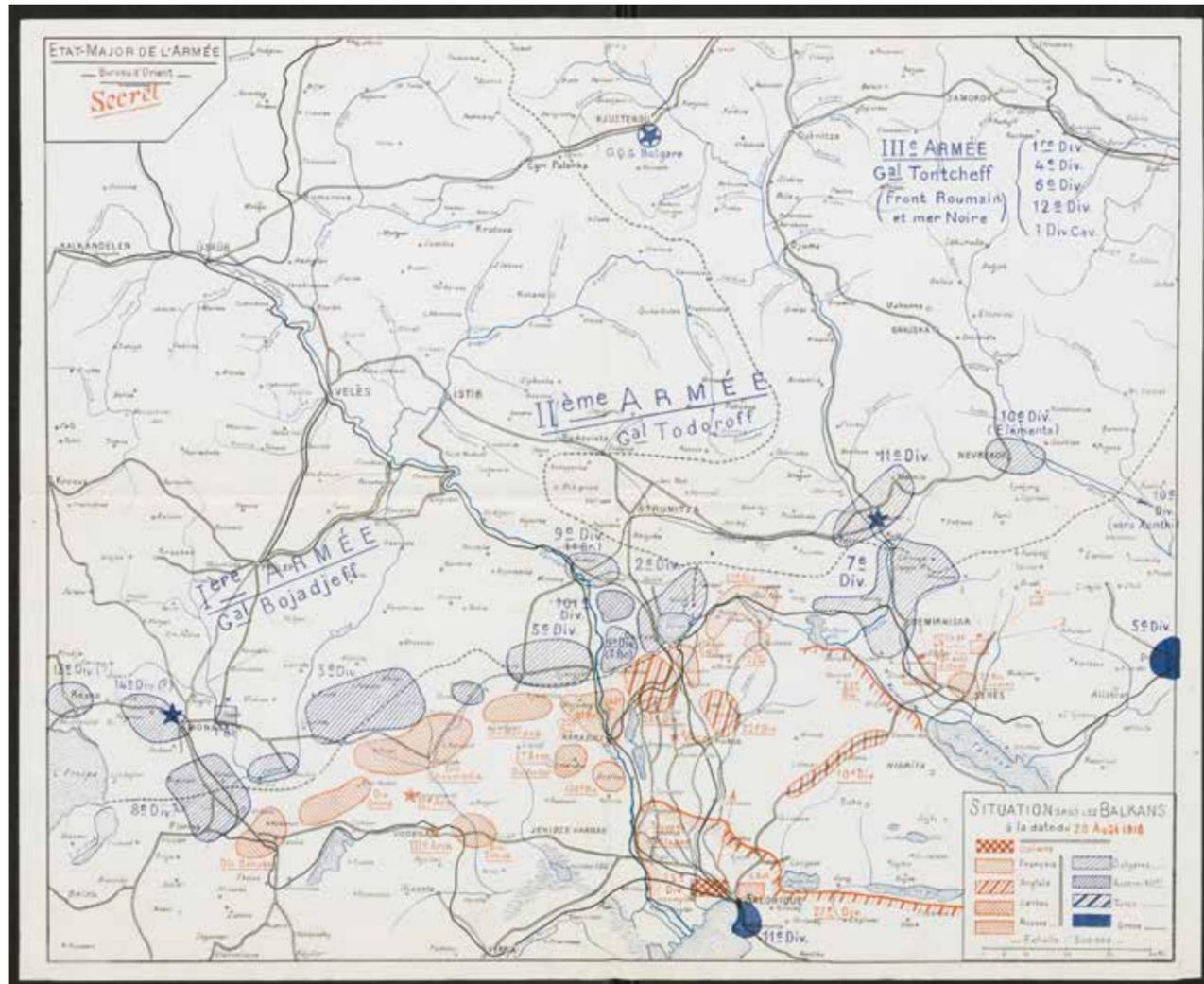
En juin et en juillet 1916, les **troupes serbes** furent déployées sur les premières lignes du front et occupèrent sa partie centrale. Elles furent rapidement suivies, en

Рорето, као и његов наследник генерал Момбели, често су оспоравали одлуке савезничке врховне команде и тежили су да ускладе своје активности са командом италијанских трупа у Албанији. На инсистирање генерала Сараја, у октобру 1916. на Солунски фронт је послата још једна руска специјална бригада, док су остале планиране руске трупе послате у помоћ Румунији, која је од уласка у рат у августу 1916. доживљавала пораз за поразом.

Због румунских неуспеха није дошло до остварења замисли о спајању Солунског и румунског фронта иако је српска војска у септембру 1916. однела **прве савезничке победе** на Горничеву и **Кајмакчалану**. Савезници су ове победе искористили тако што су у новембру заузели **Битољ**, чиме су Срби после годину дана изгнанства ступили на део ослобођене националне територије. После овог успеха, **током целе 1917. године трајао је дуготрајни период стабилизованог фронта** и рововског рата у коме су све стране трпеле тешке губитке. У том периоду, поред губитка подршке свог вековног руског савезника због **Октобарске револуције у Петрограду**, Срби су били ослабљени и унутрашњим размирицама изазваним сукобом између цивилне и војне власти.

juillet et en août 1916, par une brigade spéciale de l'armée russe arrivée sur le front de Salonique. En août 1916 parvinrent également les premières troupes italiennes de la 35^{ème} division italienne sous les ordres du général Petitti di Roreto, qui comptaient 50.000 soldats à l'automne 1916. Le général di Roreto, ainsi que son successeur, le général Mombelli, contestaient souvent les décisions du commandement suprême des alliés et s'efforçaient d'accorder leurs activités avec celles du commandement des troupes italiennes en Albanie. Suite à l'insistance du général Sarrail, une deuxième brigade spéciale russe fût envoyée en octobre 1916 sur le front de Salonique, alors que les autres troupes russes prévues comme renforts furent dirigées vers la Roumanie qui, depuis son entrée en guerre en août 1916, ne faisait que subir défaite sur défaite.

Bien que l'armée serbe ait remporté en septembre 1916 les premières victoires alliées à Gorničevo et Kajmakčalan, les échecs sur le front roumain empêchèrent la réunion des fronts de Salonique et de Roumanie. Les Alliés profitèrent de ces victoires pour conquérir en novembre Bitola, de sorte que, après un an d'exil, les Serbes posèrent finalement le pied sur une partie de leur territoire national libéré. Après ce succès, l'année 1917 fût une longue période de stabilisation du front,



Солунски фронт после изласка Срба на прве линије / Front de Salonique après la sortie des Serbes sur les premières lignes (20.08.1916). © SHD, Vincennes



Франуски официр са српским саборцима / Officier français avec ses confrères serbes. © SHD, Vincennes

Ипак, током 1917. савезници су придобили **Грчку** на своју страну, па су од почетка 1918. године рачунали на подршку око 200.000 грчких војника. У децембру 1917. смењен је **генерал Сарај**, а на његово место је дошао генерал **Адолф Гијома** (децембар 1917 - јун 1918). Само шест месеци касније, у јуну 1918, дошло је до нове смене на месту **врховног команданта савезничке војске на Солунском фронту**: на место генерала Гијома-а дошао је генерал **Франше д'Епере** решен да отпочне одлучујућу савезничку офанзиву на Солунском фронту.



Вежбе српске војске / Les manœuvres de l'armée serbes. © SHD, Vincennes

avec une guerre de tranchées où toutes les parties subirent de lourdes pertes. Durant cette période, les Serbes non seulement perdirent leur allié russe séculaire à cause de la **révolution d'octobre à Petrograd**, mais ils furent également affaiblis par des disputes internes dues au conflit entre le pouvoir civil et militaire.

Cependant, durant l'année 1917, les alliés rallièrent la **Grèce** à leur cause, de sorte que dès le début de 1918, ils purent compter sur le soutien de quelques 200.000 soldats grecs. En décembre 1917, le **général Sarrail** fût remplacé par le **général Adolphe Guillaumat** (décembre 1917 - juin 1918). A peine six mois plus tard, en juin 1918, une nouvelle relève fût opérée au poste de **commandant en chef des armées alliées du front de Salonique** : le général Guillaumat fût remplacé par le **général Franchet d'Espèrey**, ce dernier étant déterminé à engager une offensive alliée décisive sur le front de Salonique.

Кључне француске и српске војне личности у пробоју Солунског фронта и ослобађању Србије

Генерал Петар Бојовић (1858 - 1945)



Након завршене основне школе у Ивањици, гимназије у Ужицу и Београду, уписао се на Војну академију у Београду, а потом био на усавршавању у коњичким јединицама француске војске. Учествовао је у свим ратовима које је Србија водила од 1875. до 1941.

За заслуге у Првом балканском

рату унапређен је у чин генерала. На почетку рата 1914. године постао је командант 1. армије, са којом је учествовао у борбама на западној граници Србије. Приликом непријатељског напада 1915. године био је командант трупа Нових области да би затим постао начелник Штаба Врховне команде, заменивши војводу Радомира Путника.

Преузевши команду 1. армије, учествовао је у пробоју Солунског фронта и надирању српске војске ка северу централним правцем ка Београду, у који је ушао 1. новембра 1918. За успешно извршен пробој фронта и даље напредовање у Србији унапређен је у чин војводе. Публиковао је и преводио дела војног садржаја.

Генерал Луј Франше д'Епере (1856 - 1942)



Завршио је војну школу, а потом и војну Академију, после чега је био у генералштабу дивизије која је окупирала Тонкин, а затим у генералштабу гувернера Париза. Стекао је велико искуство у командовању различитим армијама учествујући у колонијалним ратовима у

западној Африци, Тунису, Алжиру, Тонкину, Анаму, Кини и Мароку. У периоду од 1908. до 1910. боравио је на Балкану, када је посетио Србију.

У Првом светском рату командовао је једном француском армијом, а затим групом армија на Западном фронту. Од јуна 1918, био је врховни командант савезничких армија на Солунском фронту. Под његовом командом извршен је пробој Солунског фронта, закључено је примирје са Бугарском у Солуну и ослобођена је Србија. У Србији је добио чин војводе, а у Француској чин маршала.

Général Petar Bojović (1858-1945)

Après une scolarité à Ivanjica, Užice, puis Belgrade, il a intégré l'Académie militaire à Belgrade et suivi une formation dans une unité de cavalerie de l'armée française. Il a pris part à toutes les guerres auxquelles la Serbie a participé de 1875 à 1941. En raison de ses mérites au cours de la Première guerre balkanique, il a été promu au grade de général. En 1914, au début de la guerre, il a été désigné commandant de la 1^{ère} armée et a participé aux combats sur la frontière occidentale de la Serbie. Il commandait les troupes des « nouvelles régions » lors de l'offensive ennemie de 1915 et devint alors chef de l'Etat-major du commandement suprême, en remplacement du voïvode Radomir Putnik.

Ayant repris le commandement de la 1^{ère} armée, il a participé à la percée du front de Salonique et à l'avancée de l'armée serbe vers le nord suivant l'axe central vers Belgrade où il entra le 1^{er} novembre. **Promu au grade de voïvode**, il a publié et traduit des ouvrages militaires.

Général Louis Franchet d'Espèrey (1856-1942)

A terminé l'Ecole militaire puis l'Académie militaire, avant d'être intégré à l'Etat-major général de la division qui a occupé le Tonkin, puis à l'Etat-major général du Gouverneur militaire de Paris. Il a acquis une grande expérience de commandement de diverses armées en participant aux guerres coloniales en Afrique occidentale, en Tunisie, en Algérie, au Tonkin, en Annam, en Chine et au Maroc. De 1908 à 1910, il a séjourné dans les Balkans et visité la Serbie.

Pendant la Première guerre mondiale, il a commandé une armée française puis un groupe d'armées sur le front de l'Ouest. A partir de juin 1918, il a été commandant en chef des armées alliées sur le front de Salonique. Sous son commandement a eu lieu la percée du front de Salonique, la signature de l'armistice avec la Bulgarie, et la libération de la Serbie. **Il a été nommé au grade de voïvode en Serbie et de maréchal en France.**

Principales personnalités militaires impliquées dans la percée du front de Salonique et la libération de la Serbie

Генерал Леон Жуино-Гамбета (1870 - 1923)



Ступио је као добровољац у један пук афричких стрелаца 1888. године, касније је прешао у Први пук „Спахи“ (Spahis). Завршио је коњичку официрску школу 1893. Учествовао је у колонијалним ратовима у Алжиру, Судану, Западној Африци и Мароку.

На Солунском фронту је

командовао групом афричких стрелаца, састављеном од три коњичка пука.

После пробоја фронта, са том групом наступао је десном обалом Вардара, преко тешког и врлетног терена, одакле се најмање могла очекивати коњица и изненада се појавио код Скопља у бок аустро-бугарским трупама које су одступале под налетом Прве српске армије, која је надирала са југа. Брзим и снажним нападом онемогућио је непријатељу да организује одбрану Скопља. Затим је наставио напредовање кроз Србију крајњим источним правцем кроз Књажевац, Зајечар и Неготин, да би избио на обале Дунава.

Général François Léon Jouinot-Gambetta (1870-1923)

Engagé volontaire dans un régiment de chasseurs d'Afrique en 1888, puis transféré au 1^{er} régiment de spahis durant sa formation, il a terminé l'Ecole de cavalerie en 1893. Il a pris part aux guerres coloniales en Algérie, au Soudan, en Afrique occidentale et au Maroc. Sur le front de Salonique, il commandait un groupe de chasseurs d'Afrique, constitué de trois régiments de cavalerie.

Après la percée du front, il a avancé avec ses troupes en longeant la rive droite du Vardar, traversant un terrain difficile et escarpé. Près de Skopje, il a surpris l'aile des troupes austro-bulgares qui se retiraient face à l'assaut de la 1^{ère} armée serbe venant du sud, et a empêché l'ennemi d'organiser la défense de Skopje. Il a continué son avancée en Serbie en suivant l'axe oriental et a traversé Knjaževac, Zaječar et Negotin, pour atteindre les rives du Danube.

Регент Александар Карађорђевић (1888 - 1934)



Био је други син краља Петра I Карађорђевића и црногорске кнегиње Зорке. Војно образовање је стекао у Русији. Познавао је француску културу и језик, који је говорио течно. У Балканским ратовима, као престолонаследник и командант Прве српске армије, извојевао је победе над

турском војском код Куманова (1912) и над бугарском војском на реци Брегалници (1913). Као регент (вршилац дужности краљевске власти, 1914-1921), у Првом светском рату био је врховни командант српске војске. На Солунском фронту српском војском је, у његово име, командовао француски врховни командант савезничких снага. Свечано је ушао у Београд неколико дана после његовог ослобођења. По завршетку Првог светског рата, 1. децембра 1918. прогласио је Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, којој је 1929. променио име у Краљевина Југославија. Пао је као жртва атентата у Марсеју приликом посете Француској. Звали су га „краљ ратник“, „витешки краљ“ и „краљ ујединитељ“.

Le régent Alexandre Karadjordjević (1888-1934)

Fils cadet du roi Pierre Ier et de la princesse monténégrine Zorka, il a été formé à l'Académie militaire en Russie, mais avait également une bonne connaissance de la culture française et parlait couramment français. Durant les guerres balkaniques, en sa qualité de prince héritier et commandant de la 1^{ère} armée serbe, il a remporté la victoire sur l'armée turque à Kumanovo (1912) et sur l'armée bulgare sur la rivièrre Bregalnica (1913). Régent (1914-1921) il a été commandant en chef de l'armée serbe, avant que le commandement ne soit transféré sur le front de Salonique, en son nom, au commandant suprême français des forces alliées. Il a fait son entrée solennelle dans Belgrade quelques jours après sa libération. A la fin de la Première guerre mondiale, le 1^{er} décembre 1918, il a proclamé le Royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes, qu'il a renommé en Royaume de Yougoslavie en 1929. Il a été victime d'un attentat à Marseille, lors d'un voyage officiel en France. Il était surnommé le « roi guerrier », le « roi chevalier » et le « roi unificateur ».

Кључне француске и српске војне личности у пробоју Солунског фронта и ослобађању Србије

Краљ Петар I Карађорђевић (1844 - 1921)



Син кнеза Александра Карађорђевића, школовао се у Београду, Женеви и Паризу. Завршио је Војну академију Сен-Сир 1864. Као француски официр Легије странаца учествовао је у Француско-пруском рату 1870-1871, за време кога је побегао из пруског заробљеништва

препливавши Лоару. Затим је учествовао у устанку Срба у Босни и Херцеговини 1875-1876. под псеудонимом „Петар Мркоњић“. Живео је са своје троје деце у Женеви до 1903. године, када је позван на престо, у Србију, после мајског преврата. У Балканским ратовима, као врховни командант српске војске, удвостручио је државну територију и назван је „Ослободилац“. У Србији је градио парламентарну монархију засновану на његовим чврстим демократским убеђењима. У јуну 1914, због изнемоглости и болести, пренео је вршење краљевске власти и врховну команду над војском на свог сина престолонаследника Александра. Током Првог светског рата повлачио се са војском и цивилима кроз Албанију и представљао је симбол опстанка српске државе за време изгнанства.

Војвода Живојин Мишић (1855 - 1921)



Школовао се у Крагујевцу и Београду. Војну академију је завршио 1880. године. Учествовао је у свим ратовима које је Србија водила од 1875. до 1918. Боравио је у Француској 1895. као посматрач маневара француске војске. После периода од 1904. до 1909. када се повукао из јавног живота да

би се посветио писању и издавању дела војног садржаја, ступио је у Балканске ратове. У току Првог светског рата као командант Прве армије одиграо је кључну улогу у Колубарској бици. За извојевану победу унапређен је у чин војводе. децембра 1914.

Током 1915/16. боравио је на лечењу у Француској, да би поново био враћен на чело Прве армије. Уочи офанзиве на Солунском фронту постављен је на место начелника Штаба Врховне команде.

Le roi Pierre Ier Karadjordjević (1844-1921)

Fils du prince Alexandre Karadjordjević, a fait ses études à Belgrade, Genève et Paris, puis terminé l'École militaire de Saint-Cyr en 1864. En qualité d'officier de la Légion étrangère, il a participé à la guerre franco-prussienne de 1870/1871 et, fait prisonnier par les Prussiens, s'est échappé en franchissant la Loire à la nage. Il a pris part ensuite à l'insurrection des Serbes en Bosnie-Herzégovine (1875-1876) où il était connu sous le surnom de Petar Mrkonjić. Il a vécu avec ses trois enfants à Genève jusqu'à son rappel sur le trône de Serbie en 1903. Durant les guerres balkaniques, il a été commandant en chef de l'armée serbe et a doublé le territoire national, pour être surnommé ensuite le « libérateur ». Se basant sur ses profondes convictions démocratiques, il a édifié la Serbie en une monarchie parlementaire. En juin 1914, affaibli et malade, il a transféré l'autorité royale et le commandement suprême à son fils, le prince héritier Alexandre. Durant la Première guerre mondiale, il s'est retiré avec l'armée et les civiles serbes à travers l'Albanie et représenté le symbole de la continuation de l'Etat serbe en exil.

Voïvode Živojin Mišić (1855-1921)

A fait ses études à Kragujevac et Belgrade et terminé l'Académie militaire en 1880. Il a participé à toutes les guerres auxquelles la Serbie a pris part de 1875 à 1918. En 1895, il a séjourné en France en tant qu'observateur des manœuvres de l'armée française. Après s'être retiré de la vie active pour se consacrer à l'écriture et à la publication d'ouvrages militaires de 1904 à 1909, il a joué un rôle crucial durant les guerres balkaniques et durant la Grande guerre (bataille de la Kolubara) et a été promu au grade de voïvode en 1914.

Au cours des années 1915-1916, il a séjourné en France pour raisons de santé, puis a repris sa fonction à la tête de la 1^{ère} armée. A la veille de l'offensive du front de Salonique, il a été nommé chef d'Etat-major du commandement en chef.

Principales personnalités militaires impliquées dans la percée du front de Salonique et la libération de la Serbie

Војвода Степа Степановић (1856 - 1929)



Завршио је гимназију и Војну академију у Београду. Учествовао је у свим ратовима које је Србија водила од 1875. до 1918. Његова каријера брзо је напредовала након повратка династије Карађорђевић 1903, и уочи Балканских ратова довела га је до положаја Министра војног.

На почетку Првог балканског рата постављен је за команданта Друге армије са којом се истакао у борбама са Турском и касније у Другом балканском рату, са Бугарском. Након победе на Церу (август 1914) стекао је чин војводе. У свим фазама даљег тока рата истицао се као командант Друге армије. Са овом армијом кренуо је у пробој Солунског фронта 15. септембра 1918. године и после успешног напредовања, неколико дана касније, избио је на Вардар, а потом и на српско-бугарску границу. Пошто је Бугарска потписала примирје, Друга армија је упућена на запад, према областима Косова и Рашке, где су се већ налазиле трупе Косте Пећанца и француског генерала Транијеа. Трупе 2. армије су затим ушле у Босну (Сарајево), Далмацију (Дубровник) и Боку (Котор) на територији Аустро-Угарске, где су их локалне управе са српском већином позвале као ослободиоце, као и у Црну Гору (Цетиње) и Албанију (Скадар).

Генерал Шарл Траније (1862 - 1931)



Рођен је у Тулузу где се школовао до ступања у Политехничку школу 1882. године. Убрзо потом је произведен у артиљеријског потпоручника. 1884. године ступио је у Артиљеријску апликациону школу, а потом је завршио Војну академију. Учествовао је у колонијалним

ратовима у Алжиру, а за време Првог светског рата учествовао је у Верденској бици.

У бригадног генерала је произведен у јуну 1918. док је био на Солунском фронту, где је командовао 22. бригадом колонијалне пешадије, са којом је за време пробоја фронта оперисао на левом крилу савезничке војске. Прешао је Црну реку и нападом на висове северно од те реке осигурао је надирање српске војске на север. По паду Прилепа, стављен му је под команду један одред од свих родова војске, са којим је успео да пресече последњу одступницу XI немачкој армији. У каснијем напредовању је његов одред, ојачан једном грчком дивизијом, био претходница француске војске на њеном правцу наступања у Србији.

Voïvode Stepa Stepanović (1856-1929)

A terminé le lycée, puis l'Académie militaire à Belgrade. Il a également participé à toutes les guerres auxquelles la Serbie a pris part de 1875 à 1918. Sa carrière s'est accélérée après le retour sur le trône de la famille Karadjordjević en 1903, le conduisant à être Ministre de la Guerre à la veille des guerres balkaniques. Au commencement de la 1^{ère} Guerre balkanique, il a été désigné commandant de la 2^{ème} armée avec laquelle il s'est distingué au cours des combats contre la Turquie et plus tard contre la Bulgarie, au cours de la Seconde guerre balkanique. Après la victoire du Cer (août 1914), il a été nommé voïvode. Engagé dans la percée du front de Salonique le 15 septembre 1918, il a débouché sur le Vardar, puis sur la frontière serbo-bulgare. Après l'armistice signé avec la Bulgarie, la 2^{ème} armée a été dirigée vers l'ouest, vers les régions du Kosovo et de la Raška où se trouvaient déjà les troupes de Kosta Pećanac et celles du général français Tranié. Ses troupes sont ensuite entrées en Bosnie (Sarajevo), en Dalmatie (Dubrovnik) et dans la Boka (Kotor), territoires austro-hongrois où les autorités locales à majorité serbe les ont accueillies comme des libérateurs, ainsi qu'au Monténégro (Cetinje) et en Albanie (Scutari).

Général Charles Tranié (1862-1931)

Né à Toulouse, où il a fait ses classes, il a fait l'École polytechnique et a été rapidement nommé sous-lieutenant d'artillerie. En 1884, il entre à l'École d'application d'artillerie puis termine l'Académie militaire. Il a participé aux guerres d'Algérie et a pris part à la bataille de Verdun.

Il a été promu général de brigade en juin 1918, alors qu'il se trouvait au front de Salonique et commandait la 22^{ème} brigade d'infanterie coloniale avec laquelle il opérait sur l'aile gauche de l'armée alliée. Il a franchi la Cerna Reka et a permis à l'armée serbe d'avancer vers le nord, en attaquant les cols septentrionaux au-delà de la rivière. Après la chute de Prilep, il a été désigné pour commander un détachement constitué de toutes les armes de l'armée, avec lequel il a réussi à empêcher le dernier retrait de la 11^{ème} armée allemande. Plus tard, son détachement, renforcé par une division grecque, a devancé l'armée française lors de son avancée à travers la Serbie.

Пробој Солунског фронта и ослобађање Србије

Иако је, до пробоја Солунског фронта 15. септембра 1918, током више од годину и по дана преовладала рововска борба без померања фронта, неколико догађаја је наговестило успех савезника. Један од њих је била француско-грчка победа код села Скра 30. маја 1918. и заузимање важног положаја у његовој близини. Овај окршај су пратили регент Александар Карађорђевић и војвода Степа Степановић, командант 2. Армије, који су закључили да би слична акција у виду одлучног напада могла да се изведе на српском делу фронта. Генерал Гијома је прихватио овај план и наредио да се отпочне са основним припремама за операцију, али је убрзо потом био повучен на дужност у Француску.

Његов наследник генерал Франше д'Епере је посетио српски део фронта 29-30. јуна и са српском врховном командом усагласио даље кораке за остварење овог плана. Одлучено је да фронт буде пробијен на линијама које је држала 2. српска армија, према Добром Пољу и даље према долини Вардара и унутрашњости Краљевине Србије. Почетком септембра, у састав 2. српске армије пребачене су као појачање две француске дивизије: 17. колонијална и 122. пешадијска. Оне су заједно са Шумадијском дивизијом представљале први борбени ред српске армије. Међутим, Франше д'Епере се убрзо суочио са проблемом добијања одобрења за почетак офанзиве. Пошто француска влада, Британци и Италијани нису били вољни за офанзивне акције, француска војна команда је у фази припреме операције комуницирала само са Србима. Да би се добила француска политичка сагласност за операцију, било је неопходно да војни врх представи премијеру Жоржу Клемансоу да се ради о изолованој акцији. Убрзо пошто је Клемансо одобрио акцију, стигло је и британско и италијанско одобрење. Савезничке снаге на фронту су тада бројале око 600.000 војника од којих око 140.000 српских, а приближно исто толико су имале и непријатељске снаге.

Извршење пробоја је почело 14. септембра 1918. ујутру артиљеријском припремом на целом фронту. Сутрадан, 15. септембра, у пробој је кренула француска 17. колонијална дивизија састављена већином од бораца из Сенегала (из Француске западне Африке), а за њом француска 122. пешадијска и српска Шумадијска дивизија 2. Армије. Током дана дошло је до заузимања важних тачака на месту пробоја: Срби су заузели Ветерник, а Французи Кравицу и Добро поље. У ноћи између 15. и 16. септембра, Срби и Французи су заузели Соко, па је за прва 24 часа напада заузета скоро цела прва линија бугарских ровова на српском фронту. У наредна три дана офанзиве, српске и француске снаге су извршиле дубок продор у редовима бугарске и немачке војске, стварајући простор дубине 15 километара и ширине 30 километара. Почев од 18. септембра, када је слоњен непријатељски отпор на Црној реци, српска војска је наступала у два правца: 2. Армија се кретала ка Вардару, а 1. Армија под командом генерала Петра Бојовића, левом обалом Црне реке даље на запад. Следио је низ српско-француских успеха у тадашњој Јужној Србији (Македонији): 23. септембра француске трупе су ушле у Прилеп а српске, северније, у Велес, затим у Штип, да би 27. септембра избиле на српско-бугарску границу. Страх од преласка српских трупа на територију Бугарске и освете за злочине почињене у Србији током окупације, као и француски изненадни улазак у Скопље 29. септембра, довели су тога дана до бугарског потписивања примирја у Солуну чиме је Бугарска капитулирала. Савезничка команда није заустављала српску војску у продору на север и даљем

La percée du front de Salonique, le 15 septembre 1918, intervint alors qu'une guerre de tranchées s'était établie depuis plus d'un an et demi, sur un front qui était immobile, bien que plusieurs événements laissaient prévoir que les Alliés seraient vainqueurs. Ainsi, il y eut la victoire franco-grecque près du village de Skra le 30 mai 1918 et la prise d'une cote importante dans les environs. Le régent Alexandre Karadjordjević et le voïvode Stepa Stepanović, commandant de la 2^{ème} armée, assistèrent à cette bataille et conclurent qu'un assaut décisif semblable pourrait être engagé sur la partie serbe du front. Le général Guillaumat accepta ce plan et ordonna les préparatifs pour l'opération, mais il fût précipitamment rappelé en France pour une nouvelle fonction.

Son successeur, le général Franchet d'Espèrey visita la partie serbe du front les 29 et 30 juin et convint avec le commandement suprême serbe des démarches à suivre pour réaliser le plan. Il fût décidé que le front serait percé sur les lignes détenues par la 2^{ème} armée serbe, vers Dobro Polje et plus loin, dans la vallée du Vardar, ainsi qu'à l'intérieur du territoire du Royaume de Serbie. Au début du mois de septembre, deux divisions françaises se joignirent en renforts à la 2^{ème} armée serbe – la 17^{ème} division coloniale et la 122^{ème} division d'infanterie. Ces forces représentaient, avec la division de la Šumadija, les premières troupes d'assaut de l'armée serbe. Or, le général d'Espèrey dut rapidement résoudre la question de l'obtention de l'autorisation pour le lancement de l'offensive. Au début des préparatifs de l'opération, comme le gouvernement français, les Britanniques et les Italiens n'étaient pas favorables aux actions offensives, le commandement français ne communiqua qu'avec les Serbes. Afin d'obtenir l'accord politique pour l'opération, il était indispensable que le commandement en chef prétendit devant le Premier Ministre Georges Clémenceau qu'il s'agissait d'une action isolée. Dès que Clémenceau donna son accord, les parties britannique et italienne accordèrent le leur. Les forces alliées comptaient alors quelques 600.000 soldats, dont 140.000 serbes, et l'ennemi en comptait presque tout autant.

La percée du front commença au matin du 14 septembre 1918 par des préparatifs d'artillerie sur toute la longueur du front. Le lendemain, la 17^{ème} division coloniale française, composée principalement de soldats « sénégalais » [de l'Afrique occidentale française], entama la percée du front, suivie de la 122^{ème} division d'infanterie française et de la division de la Šumadija. Durant la journée, plusieurs points importants furent conquis le long de la ligne du front : les Serbes occupèrent Veternik et les Français Kravica et Dobro Polje. Dans la nuit du 15 au 16 septembre, les Serbes et les Français prirent Soko, de sorte qu'au cours des premières 24 heures de l'assaut, presque toute la première ligne des tranchées bulgares sur le front serbe fut conquise. Au cours des trois jours suivants, les forces serbes et françaises effectuèrent une profonde percée dans les rangs de l'armée bulgare et allemande, créant un espace libre de 15 km de profondeur et 30 km de largeur. A partir du 18 septembre, quand la résistance ennemie fût brisée à Crna Reka, l'armée serbe avança dans deux directions : la 2^{ème} armée se dirigea vers le fleuve Vardar tandis que la 1^{ère} armée, sous les ordres du général Petar Bojović, suivit la rive gauche de la Crna Reka en direction de l'ouest. Les victoires serbo-françaises se succédèrent en Serbie méridionale (Macédoine) : le 23 septembre, les troupes françaises entrèrent dans Prilep et les troupes serbes dans Veles, au nord, puis dans Štip, pour atteindre la frontière serbo-bulgare le 27 septembre. La crainte que les troupes serbes ne passent en territoire bulgare et ne se vengent des crimes commis en Serbie durant l'occupation, de

La percée du front de Salonique et la libération de la Serbie

ослобађању Србије: снаге 1. српске армије су централним правцем наставиле напредовање ка Београду, док су француска ојачања напредовала споредним правцима улазећи у српске градове које су немачке и аустро-угарске снаге напуштале. Тако су 4. октобра 1918, савезници ушли у Врање, а три дана касније у Лесковац. Француске трупе генерала Транијеа су 10. октобра ушле у Приштину, а два дана касније српске трупе на челу савезничких су ушле у Прокупље и Ниш (12. октобра). Савезници затим, 13. октобра, улазе у Пирот, док трупе генерала Жуино-Гамбете настављају напредовање кроз источну Србију, улазећи у Књажевац (16. окт.), Зајечар (19. окт.) и Неготин (21. окт.), после чега су избиле на границу на Дунаву.

Непријатељ је покушао да пружи јачи отпор напредовању српске војске код Алексинца, али су га српске трупе потукле 22. октобра и тиме отвориле пут ка Београду. За то време, савезници су ушли у Параћин (22. октобар), Јагодину и Чачак (25. октобар) а 27. октобра у Крагујевац. Београд је ослобођен 1. новембра 1918. године ујутру, када су у главни град Краљевине Србије ушле трупе 1. српске армије, на челу савезничких јединица које су их следиле. Неколико дана касније, у Београд је свечано ушао регент Александар I Карађорђевић, симболишући на тај начин ослобођење целокупне Србије.

Одмах по ослобођењу Србије, на позив локалних одбора са српском већином, српска и савезничка војска је почела да прелази Дунав и да ступа на територију Аустро-Угарске која је 3. новембра увече потписала примирје у Вила Ђусти, после пораза на италијанском фронту. Ипак, српска и француска војска су наставиле напредовање ка северу, па су српске трупе ушле у Нови Сад 9. новембра 1918. Новопроглашена Мађарска је 13. новембра 1918. у Београду потписала са Србима и Французима војну конвенцију о примени примирја у Вила Ђусти („Београдско примирје“). Ова конвенција, потписана два дана после немачког примирја у Ретонду (Француска) и краја Првог светског рата (11. новембар 1918), одредила је линију разграничења са српском војском у Панонској низији.

Као резултат победе српске и савезничке војске на Солунском фронту, дошло је до ослобођења Србије и проглашења, 1. децембра 1918. у Београду, нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, којој је тек предстојало дефинисање граница и устава.

Почетком марта 1919. савезничка Источна војска је подељена на Војску Мађарске, Војску Дунава и Окупациони корпус Цариграда.

Пре кретања у акцију пробоја Солунског фронта, савезничке трупе бројале су око 600.000 војника: 180.000 Француза, 140.000 Срба, 120.000 Британаца, 118.000 Грка, 42.000 Италијана.

Од свих земаља учесница у рату, Србија и Француска имале су највише жртава у односу на број становника.

même que l'entrée inattendue des troupes françaises à Skopje, le 29 septembre, firent en sorte que la Bulgarie signa l'armistice à Salonique et par là même sa capitulation. Le commandement allié n'empêcha pas l'armée serbe de pénétrer vers le nord et de continuer à libérer la Serbie : les forces de la 1^{ère} armée continuèrent d'avancer vers Belgrade dans le corridor central, alors que les renforts français suivaient les directions latérales et entraient dans les villes serbes que les troupes allemandes et austro-hongroises venaient d'abandonner. C'est ainsi que les alliés libèrent Vranje le 4 octobre 1918 et Leskovac trois jours plus tard. Les troupes françaises du général Tranié entrèrent le 10 octobre dans Priština et deux jours plus tard, les troupes serbes en tête des forces alliées firent leur entrée dans Prokuplje et Niš (le 12 octobre). Les Alliés entrèrent ensuite le 13 octobre dans Pirot, alors que les troupes du général Jouinot-Gambetta continuèrent leur avancée dans l'est de la Serbie et libèrent Knjaževac (le 16 oct.), Zaječar (le 19 oct.) et Negotin (le 21 oct.) pour déboucher ensuite sur la frontière du Danube.

Près d'Aleksinac, l'ennemi tenta une résistance plus ferme à l'avancée de l'armée serbe, mais les troupes serbes l'emportèrent le 22 octobre, ouvrant ainsi la voie vers Belgrade. Entre-temps, les alliés faisaient leur entrée dans Paraćin (le 22 oct.), Jagodina et Čačak (le 25 oct.), puis Kragujevac (le 27 oct.). Belgrade fût libéré à l'aube du 1^{er} novembre 1918, quand les troupes de la 1^{ère} armée serbe entrèrent dans la capitale du Royaume de Serbie à la tête des unités alliées qui les suivaient. Quelques jours plus tard, le régent Alexandre fit son entrée solennelle dans Belgrade, symbolisant ainsi la libération de la Serbie tout entière.

Immédiatement après la libération de la Serbie et à l'invitation des conseils locaux où les Serbes étaient majoritaires, les armées serbe et alliée commencèrent à franchir le Danube et à pénétrer dans le territoire de l'Autriche-Hongrie qui signa l'armistice le 3 novembre au soir à Villa Giusti (Italie) après sa défaite sur le front italien. Les armées serbe et française continuèrent toutefois leur avancée vers le nord, de sorte que les troupes serbes entrèrent dans Novi Sad le 9 novembre 1918. Deux jours après l'armistice de Rethondes (France) avec l'Allemagne (11 novembre), le nouvel Etat de Hongrie signa avec les Serbes et les Français une convention militaire, complétant l'armistice de la Villa Giusti (« Traité de Belgrade ») et définissant la ligne de démarcation entre armées dans la plaine de Pannonie. »

Le résultat de la victoire des armées serbe et alliées sur le front de Salonique fût la libération de la Serbie et la proclamation, le 1^{er} décembre 1918 à Belgrade, du nouveau Royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes, Etat dont la Constitution et les frontières ne seraient définies que plus tard.

Au début du mois de mars 1919, l'Armée alliée d'Orient fût divisée en Armée de Hongrie, Armée du Danube et Corps d'occupation de Constantinople.

Avant de passer à l'action et de percer le front de Salonique, les troupes alliées, fortes d'environ 600.000 soldats sont réparties ainsi: 180.000 Français, 140.000 Serbes, 120.000 Britanniques, 118.000 Grecs, 42.000 Italiens.

Parmi tous les belligérants, la Serbie et la France ont eu le plus de victimes par rapport à leur population totale.

ОСЛОБАЂАЊЕ ГРАДОВА LIBÉRATION DE VILLES DE SERBIE

Скопље - Приштина - Прокупље

Од Скопља (29. септембар), преко Приштине, до Прокупља (12. октобар) ¹

Пред офанзиву на Солунском фронту, септембра 1918, на левом крилу српске војске савезничка Врховна команда је формирала одред у јачини средње дивизије, под командом генерала Шарла Транијеа, чији је задатак био да у наставку операција штити бок српских армија које су се налазиле на централном делу бојишта. После једног изненадног напада, трупе генерала Транијеа улазе у Скопље 29. септембра, а 1. октобра је у том граду француском генералу приређен свечани дочек.

Напредујући ка северу, јединице генерала Транијеа су 10. октобра ушле у Приштину, где је генерал остао да командује својим јединицама наредних тринаест дана, у ишчекивању спајања са армијом Степе Степановића, коме је град био предат 21. октобра. Тако је, по наређењу врховне савезничке команде, одред генерала Транијеа престао да прати Прву српску армију, која је наставила своје напредовање ка северу и ослободила Прокупље (12. октобра). Транијеове

трупе су заједно са српским устаницима (комитама), међу којима су били одреди Косте Миловановића Пећанца, ослобађале области Косова, Метохије и Рашке.

Генерал Траније је 23. октобра са својим јединицама напустио Приштину и кренуо ка селу Преполцу идући чак 25 км пешице због лошег пута. У свом опису доласка у село Косаницу Траније је записао : „Људи су страховито патили... Окупација је била тешка: реквизиција, пљачке и егзекуције, жене су биле вешане као и људи. На путу се срећу људи у ритамима, а деца готово гола.“ Истог дана увече, стигао је у Куршумлију где је дочекан срдечно и смешетен у једну кућу у вароши као и остали официри његове јединице. Исте вечери извидница генерала Транијеа стигла је у ослобођено Прокупље. Сутрадан, 24. октобра кренуо је и генерал за Прокупље, а уз пут је посведочио: „доноси се војницима: хлеб, масло, шљивовица и вино! И то доброга!“.

^[1] Делови текста су преузети из: „Генерал Огист Шарл Траније“, Топлички венац, 12. 28. јун 2018, с. 20-22.

Skopje - Priština - Prokuplje

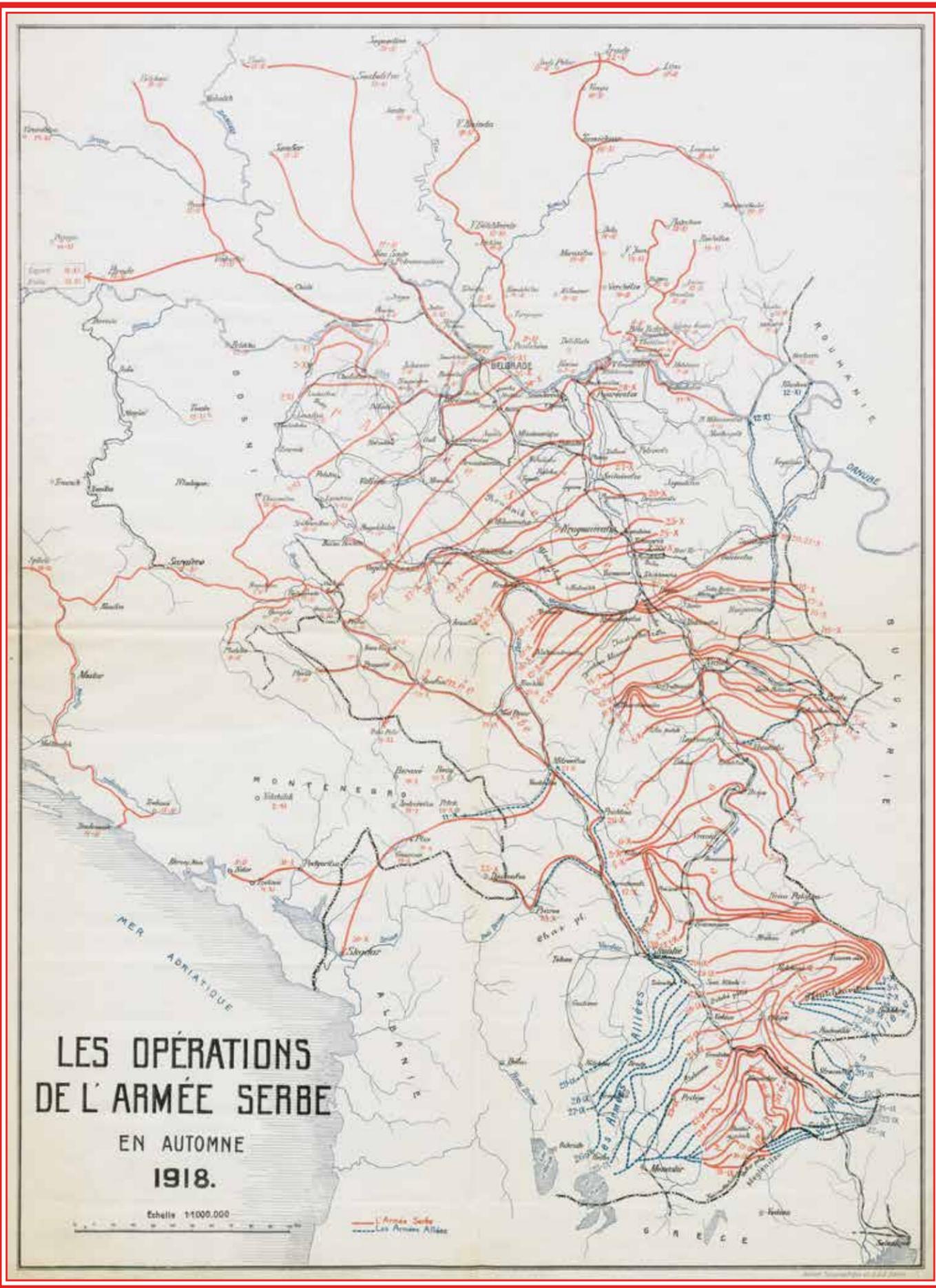
De Skopje (29 septembre) à Prokuplje (12 octobre), via Priština.

A la veille de l'offensive sur le front de Salonique, en septembre 1918 Le commandement suprême allié avait formé sur l'aile gauche de l'armée serbe un détachement équivalent à une division moyenne, commandé par le général Charles Tranié, avec pour tâche de protéger le flanc des divisions serbes qui se trouvaient sur la partie centrale du champ de bataille. Après un assaut imprévu, les troupes du général Tranié entrèrent dans Skopje le 29 septembre : un accueil solennel y fût organisé le lendemain en l'honneur du général français.

Poursuivant leur avancée vers le nord, les unités du général Tranié entrèrent le 10 octobre dans Priština où le général resta 13 jours au commandement de ses unités, dans l'attente d'une jonction avec la 2^{ème} armée du voïvode Stepa Stepanović à qui le commandement de la ville fut remis le 21 octobre. Sur ordre du commandement suprême allié, le détachement du général Tranié cessa ainsi de suivre la 1^{ère} armée, qui continua d'avancer vers le nord et libéra Prokuplje (le 12 octobre). Les troupes du général

Tranié, accompagnées des rebelles serbes, dont les détachements de Kosta Pećanac, libérèrent les régions du Kosovo, de la Métochie et de la Raška.

Le 23 octobre, le général Tranié et ses unités quittèrent Priština et se dirigèrent vers le village de Prepolac, franchissant 25 kilomètres à pied, la route étant mauvaise. Décrivant son arrivée dans le village de Kosanica, le général Tranié nota : « Les gens souffraient effroyablement... L'occupation avait été douloureuse : réquisitions, pillages, exécutions, les femmes avaient été pendues tout comme les hommes. Sur notre chemin, nous rencontrions des gens en haillons et des enfants à demi nus. » Dans la journée, le général arriva à Kuršumljia où il fût accueilli cordialement et logé dans une maison avec ses officiers. Le soir, l'avant-garde du général Tranié arriva à Prokuplje. Le lendemain, le 24 octobre 1918, le général partit lui aussi pour Prokuplje et nota au cours de la route que « l'on offrait aux soldats du pain, du beurre, de la slivovitsa et du vin, du bon vin ! »



Ослобођење Врања (4. октобар)

Жуто цвеће за ослобођење Врања. После ослобођења Скопља, француска коњица под командом генерала Жуино-Гамбете и српска коњица наставиле су надирање према Нишу: француска Коњичка бригада десном обалом Јужне Мораве, а српска коњичка дивизија правцем ка Куманову и Врању.

Делови Дунавске дивизије су 3. октобра у борбама код Новог Села јужно од Врања однеле победу над аустријским трупамима. У поподневним часовима тога дана француска Коњичка бригада је стигла до села Свињиште и заједно са Комбинованим коњичким пуком продужила покрет према Дрежници.

Пошто није могла да затвори брешу код Новог Села, кроз коју су српске снаге надирале на север, аустроугарска 9. дивизија је напустила своје положаје на 10км јужно од Врања. Према многим сведоцима тих догађаја, непријатељ није могао „да заустави Србе чијем је напредовању давала крила чежња за отаџбинским тлом“.

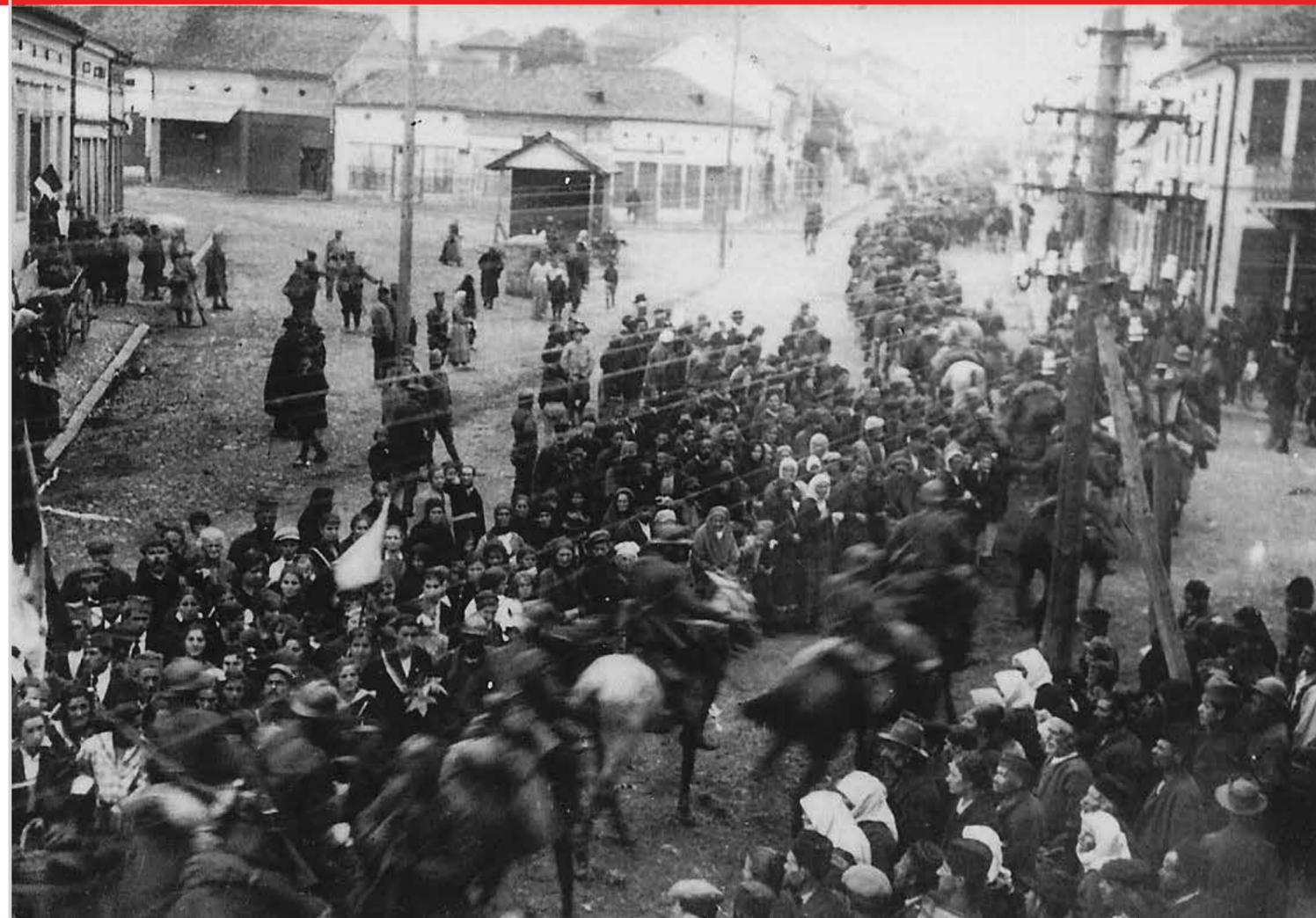
Претходница Дунавске дивизије је 4. октобра 1918. почела борбе око села Горњи и Доњи Вртогош и приморала непријатељске снаге на повлачење. Сведоци тог времена из непријатељских редова кажу: „Повлачење је вршено под врло тешким условима пошто су Срби врло снажно надирали, а у целом Врању избила је побуна тако да се варош морала обићи с југа. Цивилно становништво је отварало ватру из сваке куће тако да је претила опасност да команда дивизије буде заробљена“. Покушај аустроугарске команде да на јужној ивици врањске вароши пружи јачи отпор потпуно је пропао. Убрзо потом, седми пук Дунавске бригаде победоносно је ушао у Врање, дочекан звоњењем звона

цркве и одушевљеним грађанством које је китило цвећем и даривало пешкирима српске и француске војнике и офицере.

У време ослобођења Врања настала је и позната анегдота о жутом цвећу као симболу Врања. Наиме, када су ослободиоци ушли у Врање, једна бака је са букетом жутог цвећа изашла на улицу да поздрави ослободиоце. Прозлазећи поред ње, француски војник јој на свом језику пожелe добар дан, обративши јој се са „bon jour“. Не знајући француски и мислећи да је Француз помешао жуто цвеће са божуром, она као за себе, одговорила му је на врањанском: „Синко, овој неје божур него жуто цвеће“.

Масовно учешће становништва Врања и околних села у борби против непријатељских трупа знатно је олакшало напредовање јединица Прве армије ка Нишу, долином Јужне Мораве и Ветернице. То је био нови елемент у ратној ситуацији, који је имао велики значај за даљи развој војних операција у Србији¹.

^[1] Коришћени подаци су из дела: Жак Тарди, Жан-Пјер Верне, *Проклети рат*, Београд, 2013, 176 с. и Јован Златић, *Ослобођење Врања*, *Врањски гласник*, 31-32, 1998/1999, с. 87-110.



Ослобођење Врања, 4. октобар 1918. / Libération de Vranje, 4 octobre 1918 (извор / source : Народни музеј, Врање)

Libération de Vranje (4 octobre)

Des fleurs jaunes pour la libération de Vranje. Suite à la libération de Skopje, la cavalerie française sous le commandement du général Jouinot-Gambetta et la cavalerie serbe continuèrent à avancer vers Niš : la brigade de cavalerie française suivit la rive droite de la rivière Morava du Sud, et la division de cavalerie serbe prit la direction de Kumanovo, puis de Vranje.

Près de Novo Selo (environs de Vranje), la Division de Danube remporta une victoire sur les troupes autrichiennes le 3 octobre, alors même qu'une brigade de cavalerie française arrivait à Svinjište, et ensemble avec le régiment combiné de la cavalerie, continuait vers Drežnica. Etant incapable de fermer la brèche près de Novo Selo, la 9^{ème} division austro-hongroise quitta ses positions à 10 kilomètres au sud de Vranje. D'après de nombreux témoins de ces événements, « l'ennemi ne pouvait pas arrêter les Serbes, portés, comme avec des ailes, par l'envie de toucher le sol de leur patrie ».

Le 4 octobre 1918, l'avant-garde de la division du Danube commença les combats autour de Gornji et de Donji Vrtogoš, forçant les troupes ennemies à battre en retraite. Des témoins des rangs ennemis écrivirent alors : « La retraite se déroulait dans des conditions très difficiles, parce que les Serbes avançaient avec détermination et Vranje entière fut le théâtre d'une rébellion. Nous étions forcé à contourner la ville par le sud. La population civile ouvrait le feu de chaque maison et ainsi il existait le danger que notre commandement soit capturé ». La tentative du commandement austro-hongrois d'opposer une résistance plus forte fut un échec total. Peu de temps après, le septième régiment de la brigade de Danube

entra triomphalement à Vranje, accueilli par la sonnerie des cloches de l'église ; les habitants décoraient les soldats et les officiers, Serbes et Français, avec des fleurs et leur offraient des serviettes brodées.

C'est alors que les fleurs jaunes sont devenues le symbole de Vranje: lorsque les libérateurs entrèrent dans Vranje, une grand-mère sortit dans la rue pour les saluer, portant dans ses bras un bouquet de fleurs jaunes. Passant à côté d'elle, un soldat français lui dit « Bonjour ». Ne parlant pas le français et pensant que le Français s'était trompé, mélangeant les fleurs jaunes avec les pivoinies (en serbe, *božur*, mot à tonalité similaire comme le *bonjour* français), elle, pour sa part, lui répondit en dialecte de Vranje: « Mon fils, ce ne sont pas des *božurs* (pivoinies), mais des fleurs jaunes ».

La participation en masse des habitants de Vranje et des villages environnants dans la lutte contre les troupes ennemies créa des conditions favorables pour l'avancée des troupes vers Niš, via les vallées de la Morava du Sud et de la Veternica. C'était un nouvel élément, d'importance capitale pour la suite du développement des opérations militaires en Serbie.



Врање, виђење француског војног фотографа / Vranje, regard d'un photographe de guerre français. © SHD, Vincennes

Ослобођење Лесковца (7. октобар)

Стварање привремене лесковачке општине (2. октобар) и ослобођење Лесковца (7. октобар). Дунавска дивизија Прве армије ишла је левом обалом Јужне Мораве и после ослобођења Врања, Владичиног Хана и Џепа (5. октобра) приближила се Грделичкој клисури. Сломилa је отпор противника код Предејана, Дедине Баре и Грделице, која је ослобођена 6. октобра.

Бугари су напустили Лесковац још 2. октобра, што је омогућило стварање привремене лесковачке општине, на челу са Александром Стојановићем, пре него што су у град ушле Девета аустројска и Једанаеста немачка дивизија, које су одобриле наставак рада те институције. Немачка 11. армија се 5. октобра распоредила на простору Лесковац-Преполас, а аустројска 9. армија је настојала да онемогући продор српских снага кроз Грделичку клисуру, али у томе није успела.

Тада је распоред српских и француских снага био следећи: друга коњичка бригада је избила на брдо Хисар; од Грделице према Лесковцу је наступала Дринска дивизија и коњичка бригада француског генерала Франсоа Леона Жуино-Гамбете; према Богојевцу је наступала Дунавска дивизија; коњичка дивизија је запосела простор доњег слива Ветернице;

Libération de Leskovac (7 octobre)

Constitution d'une commune provisoire (2 octobre) et la libération de Leskovac (7 octobre).

La division danubienne de la 1^{ère} armée serbe suivit la rive gauche de la Morava du Sud et, après la libération de Vranje, Vladičin Han et Džep (5 octobre), elle se rapprocha des gorges de Grdelica. Elle brisa la résistance de l'ennemi près de Predejane, Dedine Bare et Grdelica, qui fût libérée le 6 octobre.

Les forces bulgares avaient quitté Leskovac le 2 octobre, ce qui avait permis de constituer un **pouvoir communal provisoire**, géré par Aleksandar Stojanović, avant que la 9^{ème} division autrichienne et la 11^{ème} division allemande n'entrent dans la ville, tout en autorisant la poursuite des activités de la cette institution. La 11^{ème} armée allemande se déploya ensuite le 5 octobre sur l'axe Leskovac-Prepolac et la 9^{ème} armée autrichienne tenta d'empêcher la percée des forces serbes dans les gorges de Grdelica, sans succès.

A ce moment-là, les forces serbes et françaises étaient déployées comme suit :

- la 2^{ème} brigade de cavalerie avait atteint la colline de Hisar ;
- **la division de la Drina et la brigade de cavalerie du général français Jouinot-Gambetta avançaient depuis Grdelica, en direction de Leskovac ;**
- la division danubienne avançait vers Bogojevac ;
- la division de cavalerie occupait l'espace en aval du bassin de la Veternica ;
- la division de la Morava se trouvait près de Predejane, comme armée de réserve.

Les troupes allemandes et autrichienne se retirèrent en direction de Pečenjevac et Brestovac et **après un bref combat, l'escadron de cavalerie de la division danubienne accompagné d'un détachement d'infanterie entra dans Leskovac le 7 octobre 1918. Dès l'après-midi, l'avant-garde de la division danubienne traversa la ville, suivie du reste des troupes victorieuses.** Le peuple accueillit avec enthousiasme l'entrée des libérateurs, salués par Aleksandar Stojanović. Les drapeaux furent hissés et l'on cria « Vive l'armée serbe ! Vive l'armée française ! »

- Моравска дивизија налазила се код Предејана као армијска резерва.

Немачке и аустројске трупе су се повлачиле у правцу Печењевца и Брестовца, па је после краће борбе Коњички ескадрон Дунавске дивизије са једном четом пешадије ушао у Лесковац 7. октобра 1918. године. Већ у поподневним часовима кроз Лесковац је прошла претходница Дунавске дивизије, а за њом и остале победничке трупе. Народ је био одушевљен уласком ослободилаца које је поздравио Александар Стојановић. Истакнуте су заставе и узвикивало се: „Живела српска војска! Живела француска војска!“

Војвода Петар Бојовић је ускоро пренео штаб у Лесковац и Прва српска армија се задржала у њему све до 17. октобра, командујући одатле операцијама за ослобађање Ниша.



Црква Светог Илије у Лесковцу / Église St. Elie à Leskovac 1918. © SHD



Ослобођени Лесковац, виђење француског војног фотографа / Leskovac, regard d'un photographe de guerre français. © SHD, Vincennes

Прокупље и генерал Траније (12. октобар)

Прокупље је ослобођено 12. октобра 1918, када је у тај топлички град умарширао 3. коњички пук. У Прокупље је ушла најпре официрска патрола под командом поручника Јована Михајловића, а потом и цео пук који је продужио ка Гребцу.

Дванаест дана касније, 24. октобра, на путу из Приштине преко Куршумлије ка Нишу, у ослобођено Прокупље ушао је генерал Огист Шарл Траније, који је свечано дочекан од стране делегације на челу са председником општине и управником окружне медицинске службе који је говорио француски и другим грађанима (извесна госпођа Татић и њена кћер, као и породица Станковић која је приредила свечану вечеру...). Сутрадан ујутру, пре него што је кренуо за Ниш, генерал Траније именован је за почасног грађанина

Прокупља и предат му је, на српском и француском, препис поменуте одлуке Општинског савета.

Генералови синови су у више наврата боравили у Србији, као и његова унука Ан-Мари. Генералов син Андре Траније је 1983. године, у писму упућеном општини Прокупље, захвалио на до тада више пута исказаном **гостопримству** и подржао одлуку општине да једна улица у граду добије име генерала Транијеа.

Prokuplje et le Général Tranié (12 octobre)

Prokuplje fut libérée le 12 octobre par un régiment de cavalerie de la 1^{ère} armée serbe, sous le commandement du lieutenant Jovan Mihajlović, arrivé de de Zitni Potok, qui continua sa route vers Grebac.

Douze jours plus tard, le 24 octobre, le général Auguste Charles Tranié, fut solennellement accueilli à son entrée dans Prokuplje, en français, par une délégation conduite par le maire, des officiels de la ville et de simples habitants (Mme Tatić et sa fille, M. et Mme Stanković, hôtes d'un diner solennel...). Avant de repartir vers Niš, le lendemain matin, le Général Tranié fut nommé **citoyen d'honneur** de la ville et se vit remettre une décision du conseil municipal, rédigée en serbe et transcrite en français.

Les fils du général séjournèrent à plusieurs reprises par la suite en Serbie, tout comme sa petite-fille, Anne-Marie. André Tranié, fils du général, a exprimé en 1983, dans une lettre adressée à la municipalité de Prokuplje, ses remerciements pour l'**hospitalité** manifestée à plusieurs reprises, ainsi que son accord pour qu'une rue de Prokuplje porte le nom de son père.



Зграда средског начелства у тек ослобођеном Нишу / Le bâtiment de la sous-préfecture de Niš, quelques jours après la libération de la ville. © SHD



Генерал Траније у Нишу / Le général Tranić à Niš [извор / source : Народни музеј, Ниш]

Ниш, друга српска престоница (12. октобар)

Ослобођење Ниша - 12. октобар. Аустро-угарско-немачка команда је сматрала да ефикаснији отпор може да пружи на положајима око Ниша, српске ратне престонице 1914/15. године и отпочела је убрзане припреме за стварање јаке одбрамбене линије од Преполца преко Пасјаче и Селичевице.

За одбрану ових положаја, командант немачке 11. армије, генерал Фон Штојбен, распоређује јаке снаге на челу са елитним Алпским корпусом. Према Нишу напредује српска 1. армија, под командом генерала Петра Бојовића, са Моравском, Дунавском, Дринском и Коњичком дивизијом, којој је придодата и француска коњичка бригада, под командом генерала Жуино-Гамбете, који је скренуо ка Пироту, пре уласка у Ниш.

После снажних борби српска војска односи одлучујуће победе и ослобађа град. Са Бубња 2. пук стиже до железничке станице и наставља да гони разбијене остатке немачке одбране преко Нишаве до Чамурлије, а 1. пук прелази Нишаву и гони непријатеља преко Пантелеја према Внику. За време уличних борби 12. октобра придружују им се и грађани Ниша.

Генерал Петар Пешић, по рођењу Нишлија, помоћник начелника српске Врховне команде војводе Живојина Мишића, пише: „Ниш је имао нарочитог утицаја на душе целе српске војске; то је друга српска престоница; ослобођењем Ниша били смо убеђени да је ослобођење остале наше отаџбине лака ствар. Ниш је имао нарочито психичко или још боље да кажем, магичко дејство на дух целе српске војске.“

Свечани дочек француских и српских трупа организован је у Нишу тринаест дана после ослобођења града, 25. октобра 1918. Тога дана, под кишом која је непрестано падала, долазећи из Прокупља, у Ниш је свечано ушао генерал Траније са својом јединицом. Сутрадан је приређен свечани банкет на коме је присуствовао владика нишки Доситеј који се вратио из трогодишњег заробљеништва у Бугарској. После три дана боравка у Нишу, трупе генерала Транијеа отишле су ка Алексинцу.



Француска бригада у пролазу кроз Ниш, 12. окт. / Brigade française traversant la ville de Niš, 12. oct. [извор / source: Војни музеј, Београд]

Niš, autre capitale de la Serbie, libérée (12 octobre)

Libération de Niš - le 12 octobre. Le commandement austro-hongrois et allemand pensait organiser une résistance plus efficace sur des positions autour de Niš, la capitale provisoire serbe en 1914/15, en constituant une ligne de défense puissante depuis Prepolac, à travers Pasjača et Seličevica.

Pour assurer la défense de ces positions, le commandant de la 11^{ème} armée allemande, le général von Steuben, mobilisa d'importantes forces, dont le corps d'élite alpin. La 1^{ère} armée serbe, sous le commandement du général Petar Bojović, avançait vers Niš, ensemble avec les divisions de Morava, de Danube, de Drina et de la Cavalerie, rejointe par la brigade de cavalerie française, sous le commandement du général Jouinot-Gambetta, qui obliqua vers Pirot avant la libération de Niš.

Après de vifs combats menés par l'armée serbe, la résistance allemande fut finalement brisée le 12 octobre : le 2^{ème} régiment arriva à la gare, pour continuer à poursuivre les restes éparpillés de la défense allemande à travers la Nišava, jusqu'à Čamurlija ; le 1^{er} régiment traversa la Nišava et poursuivit l'ennemi à travers Pantelej, dans la direction de Vinik. Des habitants de Niš se joignirent aux soldats dans des combats de rue.

Le général Petar Pešić, originaire de Niš, adjoint au chef du Haut commandement serbe, le Voïvode Živojin Mišić, écrivit: « Niš exerçait une influence particulière sur les âmes de toute l'armée serbe; c'était la deuxième capitale serbe ; la libération de Niš nous convainquit que la libération du reste de notre patrie était une chose facile. Niš avait un effet particulier psychique, ou, mieux dire, magique sur l'esprit de l'armée serbe entière. »

L'accueil solennel des troupes serbes et françaises fut organisé à Niš treize jours après la libération de la ville, le 25 : ce jour, sous une pluie incessante, le général Tranić, avec son unité, entra en triomphe à Niš, venant de la direction de Prokuplje. Le lendemain fut organisée une réception solennelle à laquelle assista l'évêque de Niš, Dositej, revenu de trois ans de captivité en Bulgarie. Après avoir séjourné trois jours à Niš, les troupes du général Tranić poursuivirent vers Aleksinac.

Ослобођење Пирота (13. октобар)

Док су се немачке трупе повлачиле под налетом савезничких снага са југа, после тачно три године окупације, у Пироту је 10. октобра образована од грађана Народна одбрана и успостављена српска општинска власт.

Први задатак био јој је да састави и организује одбор за дочек ослободилаца. Дана 13. октобра 1918, Пирот је био свечано украшен, а на свакој кули вијорила се српска заставица. На многим кућама истакнуте су и заставе савезника. Венци цвећа и пиротски ћилими прекривали су главну улицу с једног краја на други. Први весници ослобођења појавили су се око 8 сати изјутра. Мала савезничка коњичка патрола прелазила је преко Нове мале (Нове махале). Вест да су ослободиоци близу Пирота пронела се улицама, измамила је све грађане, па су већ око 9 часова изашли у сусрет њима, изван града у врбак, близу (Момчиловог) Градића. Први су у Пирот ушли Французи с једним ескадроном Сенегалаца, на челу са командантом Каспером и 17. колонијалном дивизијом. Колона се зауставила пред украшеним хотелом „Национал“, пролазећи претходно кроз тријумфалну капију, на којој су, на француском и српском језику, биле исписане табле са: „Добро дошли, носиоци слободе“, „Живели творци велике Србије“, „Слава ослободиоцима!“

Пироћанци су били одушевљени и веома изненађени бојом коже француских војника, а онда им је објашњено да међу њима има и Црнаца из француских колонија у Африци, па је одушевљење постало још веће. Тадашњи председник општине, Војин Ћирковић, поздравио је команданта хлебом и сољу, а многе Пироћанке изнеле су погаче и качкаваљ, којима су љубазно нудиле француске војнике. После њих у Пирот је ушао Пера Вучковић, резервни поручник, судија Пиротског суда (отац композитора Војислава Вучковића). У хотелу „Национал“ председник општине приредио је закуску за официре, свирале су се српска химна и Марсељеза, одиграно је неколико народних игара, а по жељи француских официра отпевана је песма „Тамо, далеко“.

Неколико дана касније Пирот је свечано дочекао француског генерала Приноа, команданта 17. колонијалне дивизије (сл. 3); затим француску коњицу (сл. 4) и генерала Пола-Проспера Анрија, команданта француске Источне армије у оквиру савезничких трупа. (сл. 5).¹



[2] Улазак војске у Пирот / Entrée de l'armée dans Pirot¹



[1] Ослободиоци улазе у Пирот / Les libérateurs entrent dans Pirot¹

Libération de Pirot (13 octobre)

Tandis que les troupes allemandes se retiraient sous l'assaut des forces alliées venant du sud, les habitants de Pirot constituèrent le 10 octobre une Défense populaire et y nommèrent un pouvoir communal serbe.

Il avait pour tâche initiale de constituer et d'organiser un conseil chargé d'accueillir les libérateurs. Le 13 octobre, Pirot fût décoré de manière solennelle, un drapeau serbe fût hissé sur chaque tour. Des drapeaux alliés étaient également arborés sur de nombreuses façades de Pirot. La rue principale avait été recouverte d'un bout à l'autre de couronnes de fleurs et de kilims de Pirot. Les premiers signes de la libération apparurent dès 8 heures du matin, lorsqu'une petite patrouille de cavalerie alliée franchit la Nouvelle mahala (rivière); la nouvelle de l'approche des libérateurs se propagea dans Pirot, les gens sortirent dans les rues dès 9 heures pour aller à leur rencontre hors de la ville, dans un bois à proximité de Momčilov Gradić. Les premiers à entrer dans Pirot furent les Français avec un escadron de Sénégalais, commandés par Casper, et la 17^{ème} division coloniale. La colonne s'arrêta devant l'hôtel National décoré pour l'occasion, après être passée sous un arc de triomphe portant des inscriptions en français et en serbes - « Bienvenus, messagers de la liberté », « Vivent les créateurs de la grande Serbie », « Honneur aux libérateurs ! »

Les habitants de Pirot furent particulièrement surpris et admirèrent la couleur de peau des soldats français, et comme on leur expliqua que certains soldats étaient des Noirs venus des colonies françaises d'Afrique, l'enthousiasme n'en fût que plus grand. Le maire de la ville, Vojin Ćirković, accueillit le commandant avec l'offrande traditionnelle du pain et du sel, alors que de nombreuses femmes de Pirot offrirent gentiment aux soldats français du pain et du fromage local. Après les Français, ce fût le tour de Pera Vučković, lieutenant de réserve et juge au tribunal de Pirot (père du compositeur Vojislav Vučković) de faire son entrée dans la ville. A l'hôtel National, le maire avait fait préparer une collation pour les officiers, on joua l'hymne serbe et la Marseillaise, on dansa des danses populaires et, à la demande des officiers français, on chanta « Tamo daleko ».

Quelques jours plus tard, Pirot accueillit solennellement le général français Pruneau, commandant la 17^{ème} division coloniale (photo 3), puis, la cavalerie française (photo 4) et le général Paul-Prosper Henrys, commandant l'Armée française d'Orient dans le cadre des troupes alliées (photo 5).¹

¹ Извор / source : Историјски архив, Пирот . Сlike су из албума Европски рат 1914-1918 - Ослобођење Пирота 1918, снимке прикупио Алекса Поп-Митић, пиротски трговац, а налазе се делом у збиркама фотографија у Музеју Понишавља Пирот а делом у Историјском архиву у Пироту.



[3] Дочек генерала Пруноа / Accueil du général Pruneau ¹



[4] Француска пешадија пролази кроз Пирот / L'infanterie française ¹



[5] Ген. Пол-Проспер Анри у Пироту / Le général Paul-Prospér Henrys ¹



[6] Дочек ген. Франшеа Деспереа у Пироту / Accueil du gén. F. d'Espèrey ¹



[7] Сенегалци на дан ослобођења Пирота / Les Sénégalais, le jour de la libération de Pirot. ¹

Ослобођење Књажевца (16. октобар)

У Првом светском рату Књажевац је под бугарском окупацијом био све до 16. октобра 1918. године, када су ове крајеве ослободили припадници француске Коњичке бригаде генерала Жуино-Гамбете и Прве српске армије.

Од почетка рата, Књажевац је, како у борбама тако и од последица ратовања и болести заступљених међу војницима, изгубио готово једну петину укупног становништва, углавном мушке популације.

Војно способно становништво овог краја од самог почетка рата је учествовало у ратним операцијама у оквиру Четрнаестог пешадијског пука (у саставу Тимочке дивизије). Војничку спремност и храброст припадници Четрнаестог пука показали су у свим значајним биткама и фазама рата, као и у завршним војним операцијама ослобађања градова у централној Србији и продору на Јадранско море, преко Сарајева. Застава књажевачког 14. пешадијског пука награђена је Карађорђевоом звездом са мачевима 4. реда, златном медаљом за храброст и Француским ратним крстом.

У мемоарским записима остала су забележена сећања на страдања становништва ових крајева у току Првог светског рата, али и на помоћ и однос са савезницима. Стојан Ј. Јевтић припадник 3. митраљеског одељења, 14. пешадијског пука из Балановца, у свом Ратном дневнику забележио је помоћ француске војске српским војницима на форнту у храни, војној опреми и другим потрепштинама, док су о самом ослобођењу сачувана малобројна сведочења и тек неколико фотографија. Француски трупски лекар

Мије у својој књизи *Кроз ослобођену Србију 1918.* бележи тренутке уласка у Књажевац 16. октобра 1918. године и наводи да је локално становништво опустошене вароши ослободиоце дочекало са великом радошћу, са славолуцима од цвећа, да их је засипало цвећем, служило ракијом, гостило на најбољи могући начин уз слатко и кафу. Професор Луј Кордије у књизи *Они из првог примирја* даје занимљиве описе Књажевца и околних села. Он каже: „... ми који смо живели у пустињи кад нам је глад разарала утробу – најзад наилазимо на народ који нам сложено изражава своју захвалност. Нико од нас то неће заборавити. ... Књажевац, скоро пуст, показује нам мршава и болна лица јадних, тек ослобођених градова. Непријатељ је све узео, све однео до прозорских окана и патоса из кућа. Али од свег срца становништво нам даје оно мало што им је остало за наше болеснике...“

О пријему француских колонијалних трупа од стране Књажевчана најбоље говори писмо генерала Пруноа, команданта 17. Колонијалне дивизије, упућено судији Влади Илићу, тадашњем председнику књажевачке општине, у којем каже: „Овом приликом хоћу још једном да Вам изразим осећање захвалности због спонтаности, срдачности и одушевљења с којим сте нас дочекали при нашем уласку у вашу варош...“².

Libération de Knjaževac (16 octobre)

Knjaževac, sous occupation bulgare, fut libérée le 16 octobre, sans grands combats, par la Brigade de la cavalerie française du général Jouinot-Gambetta et les éléments de la 1^{ère} armée serbe.

Depuis le début de la guerre, Knjaževac, avait fortement payé le prix du sang, en perdant, par les combats et la maladie, un cinquième de sa population. Les hommes étaient mobilisés dans le 14^{ème} régiment d'infanterie (faisait partie de la division de Timok), qui fit preuve d'une grande aptitude militaire et d'un grand courage dans toutes les batailles et phases importantes de la guerre, notamment dans les opérations finales de libération des villes de la Serbie centrale, à la mer Adriatique, via Sarajevo. Le drapeau du 14^{ème} régiment d'infanterie de Knjaževac fut ainsi décoré de l'Etoile de Karadjordje, de la Médaille d'or pour le courage, ainsi que de la Croix de guerre française.

Dans les mémoires sont restés notées les souvenirs des souffrances des habitants de cette région pendant la Première guerre mondiale, mais aussi de l'aide et des relations avec les Alliés. Stojan J. Jevtić, du 14^{ème} régiment d'infanterie de Balanovac, nota, dans son Journal de guerre, l'aide en nourriture, en équipement militaire et autres fournitures apportée par l'armée française aux soldats serbes sur le front, tandis que peu de témoignages et seulement quelques photographies ne restent de la libération même de la ville.

Le médecin-major des troupes françaises, Millet, dans son livre *A travers la Serbie libérée en 1918*, indique que la population accueillit les libérateurs avec une grande joie, des arcs de fleurs, les couvrant de fleurs, leur servant l'eau-de-vie, leur offrant de la confiture aux fruits entiers – le *slatko* et le café. Dans son livre *Ceux de la première trêve*, le professeur Louis Cordier donne des descriptions intéressantes de Knjaževac et des villages environnants : « ... nous qui vécûmes

dans le désert, lorsque la faim nous déchirait les entrailles – nous rencontrâmes enfin le peuple qui nous exprimait sa gratitude à l'unanimité. Nous ne l'oublierons jamais. ... Knjaževac, presque déserte, nous montrait les visages maigres et douloureux des villes misérables, qui venaient d'être libérées. L'ennemi a pris tout, emporté jusqu'aux vitres et planchers des maisons. Mais de tout leur cœur, les habitants nous donnaient le peu qu'il leur restait pour nos malades... »

Le meilleur témoignage sur l'accueil des troupes coloniales françaises par les habitants de Knjaževac est une lettre du général Pruneau, commandant de la 17^{ème} division coloniale, adressée au juge Vlada Ilić, alors président de la commune de Knjaževac, dans laquelle on peut lire: « *Je profite de cette occasion pour exprimer la reconnaissance pour l'accueil spontané, cordial et enthousiasmé que vous nous avez offert lors de notre entrée dans votre ville... »*²



Француска коњичка бригада генерала Жуино-Гамбете / Brigade de la cavalerie française du général Jouinot-Gambetta, 1918. (Извор / source: Завичајни музеј, Књажевац)

Ослобођење Зајечара (19. октобар)

После ослобођења Књажевца, коњичка бригада генерала Жуино-Гамбете наставила је напредовање према северу, према Зајечару и Неготину. У ишчекивању ослободилачке војске, становништво из околине Зајечара подигло је устанак и извело диверзије на пругама Зајечар – Неготин и Зајечар – Параћин. Ове акције тимочких сељака отежале су кретање немачким јединицама у повлачењу, нанеле им материјалну штету, али и губитке у људству.

На путу од Књажевца ка Зајечару, бригада генерала Гамбете је 18. октобра прошла кроз Вратарнички теснац и стигла до Лубничке реке, где јој се супротставио један непријатељски одред, тако да је генерал одлучио да улазак у Зајечар одложи за сутрашњи дан.

Француски лекар мајор Мије је о томе забележио, између осталог, следеће: „[...] Никад нећу заборавити наш дочек у Зајечару[...] На челу поворке ишло је седам младих девојака носећи једну црвену заставу са златним кићанкама, на средини које је био златним словима исписан датум „1918“, урамљен са два хростовим гранама и лавором везаним при дну пантљиком са бојама српске заставе. Испод тога следећи напис: „Слава нашим ослободиоцима!“[...] Поворка се упућује ка улазу у варош[...], а једна жена држи генералу Жуино-Гамбети говор. Чим су последње речи биле изговорене, гомила која се налазила покрај пута, послушна неодољивој и невидљивој заповести, покренута силном радошћу – сав тај народ, старци, жене, девојке и деца, клекнуше и из свих груди потече хор који је дрхтао од узбуђења, песма свечана као

химна, мила као успаванка, лепа као црквена песма, која нас је све навела да скинемо капе: становници Зајечара на свој начин певају Марсељезу. Беше то награда за све наше патње на Солунском фронту, за напорне преласке преко планина, за сав наш умор. Каква би штета била да сам пропустио тај дочек! Бригада пролази великом улицом, која није друго до велики пут оивичен окићеним кућама и са тријумфалним капијама подигнутим за једну ноћ, све до велике пијаце код општине[...] Све девојке Зајечара, које су нас приликом пролаза кроз Зајечар обасипале цвећем, колачима, шаловима, чарапама и шта знам чиме још, играле су са официрима и војницима велики круг, коло, које се чинило бесконачно[...]”¹

Француска војска се у Зајечару задржала два дана, а потом продужила даље, подељена у две колоне: марокански коњаници ослободили су Неготин, а први ловачки пук ушао је у Бор.

Данас се у североисточном делу Градског гробља у Зајечару налази Гробље француских војника.



Генерал Гамбета на коњу испред Официрског дома²



Становништво Зајечара обележава ослобођење, 19. окт. 1918.²



Француски ослободиоци и становници Зајечара²



Становници Зајечара обележавају ослобођење, октобар 1918.²

Libération de Zaječar (19 octobre)

Après la libération de Knjaževac, la brigade de cavalerie du général Jouinot-Gambetta continua sa progression vers le nord (Zaječar, puis Negotin). En attente de l'armée libératrice, la population des environs s'insurgea et exécuta des sabotages sur les voies ferrées vers Negotin et Paraćin. Ces actions des paysans de la vallée du Timok rendirent plus difficile le mouvement des unités allemandes en retraite, leur causa des dégâts matériels, ainsi que des pertes humaines.

Passées les gorges de Vratarnica, au bord de la rivière Lubnička, la brigade de cavalerie du général Jouinot-Gambetta affronta un détachement ennemi le 18 octobre et décida de reporter au lendemain son entrée dans Zaječar.

Le médecin-major français Millet nota, entre autres, les mots suivants : « [...] Je n'oublierai jamais l'accueil que nous reçûmes à Zaječar [...] A la tête de la procession se trouvaient sept jeunes filles, portant un étendard rouge avec des pompons d'or, avec la date « 1918 » brodée au milieu en lettres dorées, encadrée de deux branches de chêne et des lauriers rattachés par un bandeau des couleurs du drapeau serbe. Au-dessus figurait l'inscription suivante: « Gloire à tous nos libérateurs! » [...] La procession se dirigeait vers l'entrée de la bourgade [...], et une femme tenait un discours pour le général Jouinot-Gambetta. Dès que les dernières paroles furent prononcées, la foule rassemblée à côté de la route, comme soudainement mue par une joie énorme – tout ce peuple, les vieux, les femmes, les filles et les enfants, se mirent à genoux et de toutes les poitrines coula un chœur qui tremblait d'excitation, un chant solennel comme un

hymne, doux comme une berceuse, joli comme un chant ecclésiastique, qui nous fit enlever nos képis: les habitants de Zaječar chantaient la Marseillaise de leur propre manière. Nous fûmes récompensés pour notre trop dure souffrance sur le Front d'Orient, les traversées épuisantes des montagnes, la fatigue... La brigade passait par la grande rue, qui n'est qu'une grande route, bordée de maisons décorées et avec des arcs de triomphe, érigés en une nuit, tout le long jusqu'au grand marché près du bâtiment de la mairie [...] Toutes les filles de Zaječar, qui nous inondaient de fleurs, de gâteaux, d'écharpes, de chaussettes et de je ne sais quoi encore, dansaient avec des officiers et des soldats dans une grande ronde, un kolo, qui semblait interminable [...] »¹

L'armée française resta deux jours à Zaječar, pour continuer ensuite sa route, divisée en deux colonnes: les cavaliers marocains libérèrent Negotin et le premier régiment de chasseurs entra à Bor.

Aujourd'hui, dans la partie nord-est du cimetière municipal se trouve le carré des soldats français.

¹ Цитати / citations : Auguste-Henri Millet, *A travers la Serbie libérée*, 1918, Paris, Ch. Lavauzelle, 1923, 109 p, édition phototypie de 2003 ; Louis Cordier, *Ceux du premier armistice*, Clermont-Ferrand, Ed. de Limagne, 1936, 240 p.

² Извор / source : Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар

Ослобођење Неготина (21. октобар)

Долazeћи из правца Зајечара, 21. октобра 1918, генерал Жуино-Гамбета је ушао у Неготин, који су напустиле немачке трупе у повлачењу. Ипак, сутрадан, повлачећи се, Немци су пуцали артиљеријом на Неготин, али без икаквог успеха. Потом је заузето Прахово 23. октобра, чиме је десна обала Дунава потпуно ослобођена од непријатеља.

Са француским јединицама, у Неготин је дан после ослобођења ушао и мајор санитета француске војске, доктор Огист-Анри Мије, који је водио дневничке белешке¹. О свом доласку у Неготин 22. октобра 1918. ујутру др Мије је оставио следеће сведочанство:

„Неготин смо посетили сутрадан ујутру. Било је хладно и никога није било по улицама. Касно се устаје у овом врло богатом делу Србије. То је мала лепа варош са 4000 до 5000 становника, врло пространа. Има велики трг, једну велику цркву, огромно окружно начелство, лепе алеје засађене дрвећем и једно купатило са базеном и врло лепим кабинама. Оно може да служи за пример. Близина Аустрије се осећа... Варош није порушена, а Немци су однели само статуу која је стајала у центру, да би је претопили.

Свуда се виде славолуци и слике принца Александра, а нарочито краља Петра. Његова слика је у мојој соби и она се налази у свакој српској кући: лице му је префињено, украшено белим брковима, на глави бела шубара са перјаницом, мундир пун прикачених одликовања. Старог владара у Србији обожавају, као свеца... Приликом повлачења из Србије ишао је колима која су вукли волови,

са пуштеном брадом у знак жалости. Пратио је остатке своје војске на изгнаничком путу, што је повећало љубав његовог народа када га је видео како по трећи пут улази у своју престоницу (15. децембра 1914).

Главни штаб бригаде и пука остали су у Неготину. Како је наша дужност била да чувамо Дунав и да спремимо пловидбутом реком, ескадрони су послати на јужну обалу 22. октобра у зору...Преко пута нас је Румунија и Макензенова војска. После једног бурног и успешног гоњења допрли смо до Дунава, кога нисмо мислили да ћемо видети, пошто смо постигли потпуну победу, пошто смо ослободили пола источне Србије, и постигли смо више него коњица из доба Наполеоновог царства!”

У октобру 1930. године у Неготину је подигнут споменик краљу Петру, генералу Жуино-Гамбети и српским и француским војницима. Свечаној прослави откривања споменика присуствовала је француска делегација бивших ратника са Солунског фронта и удовица генерала. Улица којом је генерал Жуино-Гамбета ушао у град 1918. године носи његово име.



Удовица генерала Гамбете у Неготину 1930 - откривење споменика / La veuve du général Gambetta à Negotin, 1930 - inauguration du monument (Извор / source : Историјски архив , Неготин)

Libération de Negotin (21 octobre)

Arrivant de Zaječar, le général Jouinot-Gambetta entra à Negotin le 21 octobre, abandonnée par des troupes allemandes en retraite, qui, cependant (et en vain), ouvrirent le lendemain le feu de l'artillerie depuis les hauteurs sur la ville. Avec la libération de Prahovo le 23 octobre, l'ensemble de la rive droite du Danube dans la région fut libéré.

Le lendemain de la libération, le médecin-major Millet, qui tenait son journal, fit part de ses premières impressions sur la ville¹:

« C'est le lendemain matin que nous nous rendîmes à Negotin. Il faisait froid et il n'y avait personne dans les rues. Dans cette partie aisée de la Serbie, les habitants se lèvent tard. C'est une belle petite bourgade comptant 4.000 à 5.000 habitants, très étendue. Elle a une grande place, une grande église, un énorme bâtiment administratif du district, de belles allées plantées d'arbres et un bain public avec piscine et de très belles cabines, qui peut servir de modèle. On peut sentir la proximité de l'Autriche. La bourgade n'a pas été détruite et les Allemands n'ont pris qu'une statue située dans le centre pour la fondre.

On voyait partout des arcs de triomphe, et des images du prince Alexandre et du roi Pierre. L'image du roi Pierre est dans ma chambre aussi, et elle se trouve dans chaque maison serbe: son visage est sophistiqué, orné d'une moustache blanche, sur la tête il porte un bonnet en fourrure blanc avec une plume, sa tunique est ornée de médailles et décorations. Le vieux souverain fait objet de l'adoration en Serbie, comme

un saint. Lors de sa retraite de la Serbie, il voyageait dans un chariot tiré par des bœufs, laissant pousser sa barbe en signe de deuil. Il suivit les restes de son armée sur la voie d'exil, ce qui augmenta l'amour que son peuple lui vouait, lorsqu'ils le virent entrer dans la capitale pour la troisième fois [le 15 décembre 1914].

L'Etat-major de la brigade et du régiment restèrent à Negotin. Notre tâche étant de garder le Danube et de préparer la navigation sur ce fleuve, les escadrons furent envoyés sur la rive sud le 22 octobre à l'aube. En face de nous se trouvait la Roumanie et l'armée de von Mackenzen. Nous parvînmes au Danube après avoir réalisé la victoire complète, après avoir libéré une moitié de la Serbie de l'est, et nous réalîsâmes plus que la cavalerie de l'époque de l'empire de Napoléon! »

En octobre 1930 fut érigé à Negotin un monument au roi Pierre, au général Jouinot-Gambetta et aux soldats serbes et français. Une délégation d'anciens combattants français du front de Salonique, ainsi que la veuve du général Jouinot-Gambetta assistèrent à l'inauguration. L'avenue par laquelle le général entra dans Negotin fut rebaptisée de son nom.



Дочек француске војске у Неготину / Accueil de l'armée française à Negotin (Извор / source : Историјски архив , Неготин)

Ослобођење Београда (1. новембар)

Победа код Алексинца, 22. октобра 1918, отворила је пут српској војсци ка главном граду Србије - Београду, долином Мораве. Прва српска армија, под командом војводе Петра Бојовића, ушла је у Београд 1. новембра 1918. око 10 сати, праћена француским и савезничким војницима.

Сведочанство о пријему Француза у Београду оставио је дванаест година касније, 1930, новинар Манојло Озеровић¹:

“Путем свих тих тајанствених „канала“ који никада нису прекинути и који су током читаве окупације повезивали становништво окупираног Београда са Солунским фронтом, сазнали смо много утешних и охрабрујућих чињеница о Французима и њиховим односима са „добро“ - српским савезницима. Истина се мешала са легендама и невиним шалама. Тако се причало да је у једном селу у Србији, ослобођеном после пробоја Солунског фронта, једна снаша, приметивши чету сенегалских стрелаца, узвикнула:

- Ох, јадна наша деца, како су поцрнела током четири године у рововима!

Јер су се симпатије Београђана тада већ прошириле и на колонијалне ратнике. Људи из два батаљона са Мадагаскара, који су били у гарнизону у Београду до пролећа 1919. године, и који су, између осталог, оставили најбољи утисак својом дисциплином и својим знањем, до краја су привлачили највећу пажњу становништва.



Српски и француски ослободиоци са српском заставом
Les soldats avec le drapeau serbe (izvor/source: Internet)

На основу тога се може замислити какав је утисак у Београду оставило појављивање првих француских униформи. Присуствовао сам једном од тих призора. Другог новембра, сутрадан по ослобођењу, један француски официр изненада се појавио на углу Коларчеве улице. Окупљени људи, који се од претходне вечери нису разишли са Теразија, претворених у место државног празника, сви ти људи, од којих многи нису ни ручали, нити вечерали, врло брзо су га приметили.

- Види, француски официр! Живео! Живела Француска!
Понесимо га на рукама!

И за трен ока, Француз - а био је то врло симпатични доктор Л. - нађе се окружен, зграби га десетак јаких руку и понесоше га у правцу хотела „Москва“, где се, до пре четрдесет и осам сати, још увек налазио „Царски и краљевски официрски казино“ и из кога су јуче мангупчићи изнели и у парампарчад разбили гипсану бисту цара Фрање Јосифа.



БЕОГРАД, Француско-Војничко Гробље
BELGRADE, Cimetière des soldats français

Француско војно гробље у Београду (разгледница, приватна колекција)
Cimetière militaire français à Belgrade (carte postale, collection privée)

Узалуд је доктор Л. скромно говорио окупљеним људима да није борац, већ лекар. Они који су разумели, и они који нису знали ни реч француског, само су појачали своје исказивање наклоности. Поред тога, у недељама које су уследиле, када је епидемија грипа у Београду попримила забрињавајуће размере, доктор Л. је узвратио на прави начин за почасти које су му Београђани указали.”

За храброст и јунаштво исказано током рата, у јануару 1921, председник Француске Републике доделио је граду Београду орден Легије части, а високо француско одликовање свечано је уручио градској управи лично маршал и војвода Франше д'Епере, главнокомандујући савезничких снага на Солунском фронту. Пет година после ослобођења Београда, 14. јула 1923. године, на дан француског националног празника, на београдском Новом гробљу, инаугурисано је Француско војно гробље на коме почива скоро 400 војника Источне армије. Београдска општина је дорадила и монументално улепшала Француско војно гробље 1931. године.

¹ Manojlo Ozerovic, “L'accueil des premiers Français à Belgrade en novembre 1918”, Београдске општинске новине (Revue municipale de Belgrade), 21-22, Београд, 11 новембар 1930, с. 1223-1224.



Поглед на Саву из ослобођеног Београда, виђење француског војног фотографа / Belgrade libérée - Vue sur la Save. © SHD, Vincennes



Ушће, Велико ратно острво и кула Небојша, децембар 1918. / Ušće, Veliko ratno ostrvo, Kula Nebojša, décembre 1918. © SHD, Vincennes

Одликовање Београда.

Одликовање наших официра орденом Легије Чести.



Francuski general g. D'Espèrey, odlikuje naše oficire ordenom Legije Časti. Слика ателеа Мерпет и Саваћ, Београд.

Belgrade : remise des insignes de la Légion d'honneur aux officiers serbes par le Maréchal Franchet d'Espèrey (Илустровани лист, бр. 6 [10-17. фебруар 1921])



Ослобођени Београд, виђење француског војног фотографа / Belgrade libérée, regard d'un photographe de guerre français. © SHD, Vincennes

Libération de Belgrade (1^{er} novembre)

La victoire à Aleksinac, le 22 octobre 1918, a ouvert la voie vers Belgrade, via la vallée de la Morava. La 1^{ère} armée serbe, sous le commandement de voïvode Petar Bojović, entra dans Belgrade le 1^{er} novembre, vers 10 heures, suivie de soldats français et alliés.

Douze ans plus tard, en 1930, le journaliste Manojlo Ozerović a laissé un témoignage sur l'accueil des soldats français à Belgrade :

« Par tous ces « tuyaux » mystérieux qui durant l'occupation n'avaient jamais cessé de rattacher la population de Belgrade occupée au front de Salonique, on avait appris bien des choses réconfortantes sur les Français et leurs rapports avec les « dobros », les alliés serbes. A la vérité se mêlaient la légende et l'innocente plaisanterie. Ainsi on racontait, dans un village de Serbie, libéré après la rupture du Front de Salonique, qu'une « snacha » (paysanne), apercevant une section de tirailleurs sénégalais, s'était écrié :

- oh, ce qu'ils ont noirci pendant quatre ans de tranchées, nos pauvres enfants!

Car les sympathies des Belgradois s'étendaient aussi dès lors sur les coloniaux. Les hommes des deux bataillons de Malgaches qui furent en garnison à Belgrade jusqu'au printemps 1919, et qui, du reste, firent la meilleure impression par leur discipline et leurs connaissances, furent jusqu'au bout l'objet d'attentions multiples de la population.

On peut donc s'imaginer l'impression que fit à Belgrade l'apparition des premiers uniformes français. J'ai assisté à une de ces scènes. Le 2 novembre, le lendemain de la libération, un officier français apparut tout à coup au coin de la rue Kolarčeva. Cette foule qui, depuis la veille, n'avait pas abandonné Terazije, transformée en place de fête nationale, tous ces gens dont beaucoup n'avaient ni déjeuné, ni dîné, ni dormi, ne tarda à s'en apercevoir.



Правда 19. октобар 1918. по Јулијанском календару La Pravda (La Justice), 19 octobre 1918, selon le calendrier julien



Споменик захвалности Француској у Београду, откритвен 11.11.1930. Monument de reconnaissance à la France à Belgrade, inauguré le 11.11.1930 (приватна фотографија / photographie privée)

- un officier français ! Jivio ! Vive la France ! Portons-le en triomphe !

Et en un clin d'œil le Français - c'était le très sympathique docteur L. - se vit entouré, saisi par une dizaine de mains robustes et porté dans la direction de l'Hôtel Moskva, où quarante-huit heures auparavant était encore installé le « Casino impérial et royal des officiers » et où des gamins avaient emporté et mis en pièce un buste en plâtre de l'empereur François-Joseph.

C'est en vain que le docteur L. dans sa modestie déclara à la foule qu'il n'était pas combattant, mais médecin. Aussi bien ceux qui l'avaient compris que ceux qui ne savaient pas un mot de français ne firent que redoubler leurs témoignages fougueux de sympathie. Du reste, au cours des semaines suivantes, lorsque l'épidémie de grippe prit à Belgrade aussi des dimensions inquiétantes, le docteur L. a bien rendu les honneurs que lui avaient prodigués les Belgradois. »

En janvier 1921, le président de la République française décerna à la ville de Belgrade la Légion d'honneur, pour le courage et l'héroïsme manifestés pendant la guerre. Le maréchal et voïvode Franchet d'Espèrey, remit personnellement la haute décoration française aux autorités de la ville. Cinq ans après la libération de Belgrade, le 14 juillet 1923, fut inauguré au Nouveau cimetière un cimetière militaire français, où reposent presque 400 soldats de l'Armée d'Orient ; ce cimetière fut embelli en 1931.

СВЕДОЧАНСТВА

Хероји



РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ
63 године, историчар, Чачак
потомак Петра Бојовића

Најзначајнији предак моје породице, војвода Петар Бојовић (1858-1945) је, као млад официр, провео годину дана у француској војсци. Преводио је дела Бријалмона и Левала. Присуствовао је великим маневрима у Француској 1885. и 1904. год. У чин генерала унапређен је 1912. На предлог француске војне мисије која се бавила студијама Балканских ратова, додељен му је Орден Легије части III реда. У Првом светском рату је, као командант армије, рањен у Церској бици код Шапца 1914. Крајем 1915. постављен је за начелника штаба Врховне команде. Са Солунског фронта у најбољој успомени му је остало заједничко командовање војском са француским генералом Сарајом. После битке на Кајмакчалану, 1917. год, одликован је Орденом Легије части II реда. У пробоју Солунског фронта командовао је Првом армијом и потукао



Генерал Петар Бојовић, снимак са Солунског фронта из 1918. год. На грудима носи Орден Легије части II реда, Grand Officier.

Le général Petar Bojović, image prise au front de Salonique en 1918. Il porte sur sa poitrine la Légion d'honneur (au grade de grand officier).

немачку 11. армију код Ниша. Године 1936. Француска га је одликовала Орденом Легије части I реда, сећајући се његових заслуга за пробој Солунског фронта и капитулацију Бугарске.



Генерал Петар Бојовић и војвода Живојин Мишић са француским генералом Гијомаом на Солунском фронту
Le général Petar Bojović et le voïvode Živojin Mišić avec le général français Guillaumat sur le front de Salonique.

TÉMOIGNAGES

Héros

RADIVOJE BOJOVIĆ
63 ans, historien, Čačak
descendant de **Petar Bojović**

L'aïeul le plus remarquable de ma famille, le Voïvode Petar Bojović (1858-1945), a passé un an dans l'armée française comme jeune officier. Il a traduit les œuvres de Brialmont et de Leval. Il a assisté aux grandes manœuvres en France en 1885 et 1904. Il a été promu au grade de général en 1912 et, sur proposition de la mission militaire française, chargé d'études sur les guerres balkaniques. Il a été décoré de la Légion d'honneur au grade de chevalier. Pendant la Première Guerre mondiale, en 1914, alors qu'il était commandant de l'armée, il a été blessé lors de la bataille de Cer, près de Šabac, et fin 1915, il a été nommé à la tête de l'Etat-major du Commandement suprême. Son meilleur souvenir du front de Salonique est quand il dirigeait l'armée conjointement avec le général français Sarrail. Après la bataille de



Лево: Француски Орден Легије части I реда. Десно: Француски Ратни крст (државна збирка)

Gauche : Décoration française de la Légion d'honneur de I rang. Droite : Croix de guerre française (collection d'Etat)

Kajmakčalan, en 1917, il a été promu officier de la Légion d'honneur. Lors de la percée du front de Salonique, alors qu'il dirigeait la Première armée, il a infligé une terrible défaite à la 11ème armée allemande près de Niš. En 1936, la France lui a remis les insignes de commandeur de la Légion d'honneur, récompensant ainsi ses mérites pour la percée du front de Salonique et la capitulation de la Bulgarie.



Престолонаследник Александар са маршалом Франше д'Епереом, војводом Мишићем и генералом Бојовићем при обиласку Солунског фронта, 1918. (Фото: Риста Марјановић).

Le prince Alexandre avec le maréchal Franchet d'Espèrey et le general Bojovitch lors d'une visite du front de Salonique en 1918. (Auteur : Rista Marjanović).



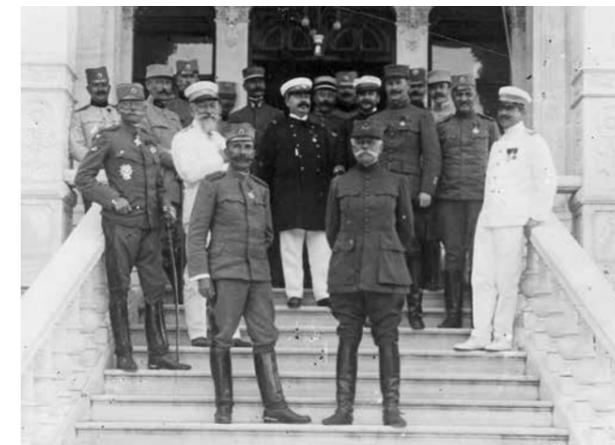
АЛЕКСАНДАР КЕКОВИЋ
53 године, архитекта, Ниш
потомак Михајла Кековића

Мој предак Михајло (Алекса) Кековић се школовао у Русији на војној академији. У Првом и Другом балканском рату истакао се великим јунашвом, за шта је одликован Карађорђевоом звездом. У Великом рату је био учесник свих најзначајнијих борби, као и повлачења преко Албаније. Учествовао је у пробоју Солунског фронта и ослобађању отаџбине. За заслуге и јунаштво у Првом светском рату одликован је и другом Карађорђевоом звездом, а од стране Француске Националним орденом Легије части. Крај Великог рата дочекао је у чину капетана I класе. Између два светска рата више пута је унапређиван, а почетек рата је дочекао у чину пуковника. У Другом светском рату је учествовао на Албанском фронту. Након капитулације Италије пребачен је у Каиро, а касније у



Михајло Кековић / Mihajlo Keković

Александрију, где је од стране Краљевске владе у Лондону унапређен у чин бригадног ђенерала. Након завршетка Другог светског рата, због неслагања са новим политичким уређењем, одселио се у Аустралију, где је умро као звонар Православне цркве.



Генерал Петар Бојовић и генерал Морис Сарај са групом официра, Солун 1916-1917. год.

Le général Petar Bojović et le general Maurice Sarrail avec un groupe d'officiers, Salonique, 1916-1917.

ALEKSANDAR KEKOVIĆ
53 ans, architecte, Niš
descendant de **Mihajlo Keković**

Mon ancêtre Mihajlo (Aleksa) Keković a été scolarisé en Russie, à l'académie militaire. Ses actes héroïques pendant la première et deuxième guerre balkanique lui ont valu d'être décoré de l'Etoile de Karadjordje. Il a participé aux combats les plus importants de la Grande guerre et à la retraite à travers l'Albanie. Il a également pris part à la percée du front de Salonique et à la libération de la patrie. Il a obtenu une deuxième étoile de Karadjordje pour son héroïsme pendant la Première guerre mondiale et la France lui a décerné l'Ordre national de la Légion d'honneur. Il a accueilli la fin de la Grande guerre avec le grade de capitaine de 1^{ère} classe. Entre les deux guerres mondiales, il a été promu à plusieurs reprises et est devenu colonel au moment de l'éclatement de

la Seconde guerre mondiale. Pendant la Seconde guerre mondiale, il a combattu sur le front d'Albanie. Suite à la capitulation de l'Italie, il a été transféré au Caire et plus tard à Alexandrie, où le gouvernement royal, en exil à Londres, l'a promu général de brigade. A la fin de la Seconde guerre mondiale, en raison de son désaccord avec le nouveau régime politique, il est parti vivre en Australie, où il est mort. Il travaillait comme carillonneur de l'église orthodoxe.



Велики војводски мундир Петра Бојовића, период 1912-1920. год. (фото: Народни музеј Чачак).

Veste militaire du voïvode Petar Bojović, période 1912-1920 (photo : Musée national de Čačak).

Ратни дневници



ДАРКО СМИЉАНИЋ

51 година, фудбалски тренер, Београд

унук **Владимира Смиљанића**

Сведочење мог деде, наредника Владимира Смиљанића, забележено је у књизи „Историја мог краја и породице“ чији је аутор стриц, Станимир Смиљанић:

„...Војска је остала на Крфу око два и по месеца на опоравку и реорганизацији. Већ крајем првог месеца боравка, уз одмор, негу и добру исхрану, стање у јединицама се скоро нормализовало. Умирање војника је престало а изнемогли и болесни који су преживели вратили су се у јединице. Војска је са себе скинула оне крпе и рите, што су се некада звале српском униформом и обукла се у нове француске, и то са шлемовима, које до тада српска војска није имала. Примила је и ново француско наоружање.

Предали су своје старе петометкиње а примили нове трометкиње. У почетку смо гунђали, али смо се врло брзо навикли на те

пушке. Тада се појавио у нашем наоружању и пушкомитраљез са шаржером од 20 метака и могао је да гађа и појединачно и рафалном палњом. Изазвао је велико интересовање и војници су се просто отимали око њега. Њиме сам и ја био наоружан, а звао сам га машинска пушка. Често сам се њиме хвалио и говорио да је добро и ефикасно оружје и да може заменити десетине војника...“



Journaux de guerre

DARKO SMILJANIĆ

51 ans entraîneur de football, Belgrade

petit-fils de **Vladimir Smiljanić**

Le témoignage de mon grand-père, le sergent Vladimir Smiljanić, se trouve dans le livre « L'Histoire de ma région et de ma famille », dont l'auteur est mon oncle, Stanimir Smiljanić :

« ... L'armée est restée à Corfou environ deux mois et demi afin de se remettre en condition et de se réorganiser. Dès la fin du premier mois, grâce au repos, aux soins prodigués et à une bonne alimentation, la situation au sein des unités s'était presque normalisée. Il n'y avait plus de décès parmi les soldats et les survivants ont pu regagner peu à peu leurs unités. L'armée a laissé tomber ses « loques » - ce qui restait de l'uniforme serbe - pour revêtir l'uniforme de l'armée française qui comprenait également des casques, ce qui n'était pas le cas dans

l'armée serbe. Les soldats ont reçu également de nouvelles armes - ils ont échangé leurs vieux fusils dotés d'un magasin d'une capacité de cinq cartouches pour des nouveaux fusils à trois cartouches. Au début, nous avons râlé un petit peu mais nous nous sommes finalement très vite habitués à ces nouveaux fusils. Notre nouvel armement comptait également un fusil-mitrailleur dont le magasin qui pouvait contenir 20 balles permettait un tir à un coup ou à rafales. Ces mitraillettes ont suscité un grand intérêt auprès de l'ensemble des soldats qui se les arrachaient presque. J'en ai eu une moi aussi que j'appelais fusil mécanique. Je m'en vantais souvent en disant que c'était une bonne arme efficace et qu'elle pouvait remplacer des dizaines des soldats ... »

Наредник Владимир Смиљанић / Sergent Vladimir Smiljanić

SNEŽANA ANDRIĆ

29 ans, sociologue, Niš

arrière-petite-fille de **Stanko Andrić**

Extrait du journal de mon arrière-grand-père Stanko Andrić du village Donja Crnišava, près de Trstenik :

« La vie à Corfou est agréable, il ne neige jamais. Le climat y est clément, favorisant ainsi le bon rétablissement des soldats. C'était merveilleux de se promener parmi les oliviers. Les orangers et les citronniers étaient plein de fruits. Les prés étaient couverts de fleurs comme chez nous au printemps. Le plus dur à supporter était ce désir que nous avions de retrouver notre patrie, car nous étions malgré tout dans un pays étranger, sur l'île grecque de Corfou. Un salaire mensuel de 10 francs était versé aux caporaux et aux simples soldats. Nous sommes restés à Corfou jusqu'au 28 avril, nous avons embarqué sur un bateau qui a pris la direction de Salonique

le lendemain matin. Ce dernier était escorté par quatre torpilleurs français qui le protégeaient des sous-marins allemands. Le premier jour de voyage s'est bien passé. Le deuxième jour, un violent vent, la Bora, s'est levé sur la mer, ce qui n'était pas agréable pour des soldats qui n'étaient pas habitués aux traversées en bateau par vents forts contrairement aux marins français que la Bora ne perturbait pas. »



Војничка сабља са футролом на страницама дневника / Sabre de soldat avec étui sur les pages du journal



MIRJANA JONIĆ IGIĆ

69 година, новинар, Пирот

пријатељица **Вукашина Крстића**

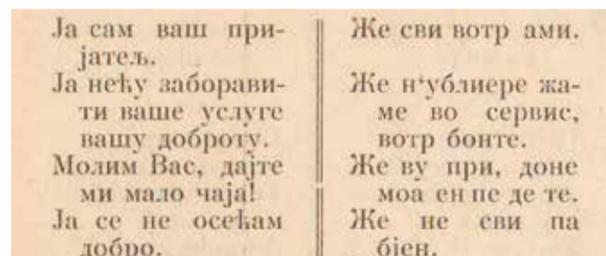
Говорио је мој пријатељ, солунац Вукашин Крстић:

„Били смо у Бизерти, а страхоте Албаније иза нас. Са брода смо се искрцали као авети. У ритам, боси, ногу увијених дроњавим крпама, са пушкама у рукама. Присутни Французи су заплакали. Од свирања српске и француске химне се одустало. Све се претворило у сузу и бол. Плакала је и постројена војна музика. А онда се

догодило невероватно! Српски официр, живи леш, стао је испред нас, извукао сабљу и командовао:

- Мирно! У двојне редове на десно! Поздрав француској застави! Парадним кораком напред марш!

И ми, живи костури, високо дигнуте главе, са натчовечанском снагом, кренули смо парадним кораком по тврдом асфалу.“



Француско-српски речник из доба рата
Dictionnaire français-serbe de l'époque de la guerre

пријатељица **Петра Панчића**

Записала сам речи Петра И. Панчића, редова из Пирота:

„У Воштарану сам током марта 1918. данима био болестан. Једног ми је јутра капетан Ђорђевић наредио:

- До сутра уради овај албум! Нека буде најлепши и највећи који си икада урадио. Радиш га за великог војсковођу и великог Француза, адмирала Гепрата. Тај албум ће му поклонити престолонаследник Александар. Води рачуна како радиш!

Оставио је наредника да чека док не завршим. Радио сам до мрака. Никада лепши албум нисам урадио, нити видео до сад. На албуму сам изнутра написао латиницом своје име и презиме, када и где је израђен. Желео сам



Петар И. Панчић, редов из Пирота
Petar I. Pančić, simple soldat de Pirot

да адмирал Гепрат види и зна да је ово радио један српски редов, књижевац при Штабу Прве армије из Пирота.

Овај албум је престолонаследник Александар послао на пут преко Егејског мора у Африку, у Бизерту, на поклон овом великом Французу. Био је поносан због лепоте албума. А поносан сам био и ја!“

Ускршња честитка Петра Панчића са фронта
Carte de vœux pour Pâques envoyée par Petar Pančić du front

MIRJANA JONIĆ IGIĆ

69 ans, journaliste, Pirot

amie de **Vukašin Krstić**

Récit de mon ami, Vukašin Krstić, combattant de Salonique :

« Nous étions à Bizerte, les horreurs de la retraite d'Albanie étaient derrière nous. Nous avons débarqué du navire, tels des revenants. En haillons, pieds nus, enroulés dans des chiffons en lambeaux, nos fusils dans les mains. En nous voyant, les Français se sont mis à pleurer. On a renoncé à jouer les hymnes serbe et français. Tout s'est transformé en larmes et douleur. L'orchestre militaire, en position, pleurait lui aussi. Il s'est alors produit quelque chose d'incroyable ! Un officier serbe, tel un cadavre vivant, s'est mis devant nous, a sorti son sabre et a commandé :



Вукашин Крстић / Vukašin Krstić

- A vos rangs, fixe ! En rangs doubles, à droite ! Salut au drapeau français ! En avant, marche au pas de parade !

Et nous, véritables squelettes vivants, la tête haute, faisant appel à une force surhumaine, avons entamé le pas de parade sur l'asphalte dur. »

amie de **Petar Pančić**

J'ai noté les paroles de Petar I. Pančić, soldat de Pirot :

« A Vostaran, en mars 1918, alors que j'étais malade depuis des jours, le capitaine Djordjević me donna un matin l'ordre suivant :

- Tu as jusqu'à demain pour faire cet album ! Qu'il soit le plus beau et le plus grand album que tu n'aies jamais confectionné. Cet album est pour un grand chef militaire, un grand homme français, à savoir l'amiral Guépratte. Il lui sera offert par le prince héritier Alexandre ! Applique-toi à ton travail !

Le sergent a attendu jusqu'à ce que je finisse l'ouvrage. J'ai

travaillé jusqu'à la nuit tombée. Je n'avais jamais fait, ni vu un si bel album. A l'intérieur, j'ai inscrit, en alphabet latin, mon nom et mon prénom ainsi que la date et le lieu où il a été réalisé. Je voulais que l'amiral Guépratte sache que c'est un soldat serbe, libraire et relieur pour l'Etat-major de la Première armée de Pirot, qui avait réalisé cette pièce.

Cet album a traversé la mer d'Égée jusqu'à Bizerte en Afrique pour être remis, de la part du prince héritier Alexandre, à ce grand Monsieur français. Il était fier de la beauté de cet album. J'étais fier moi aussi. »



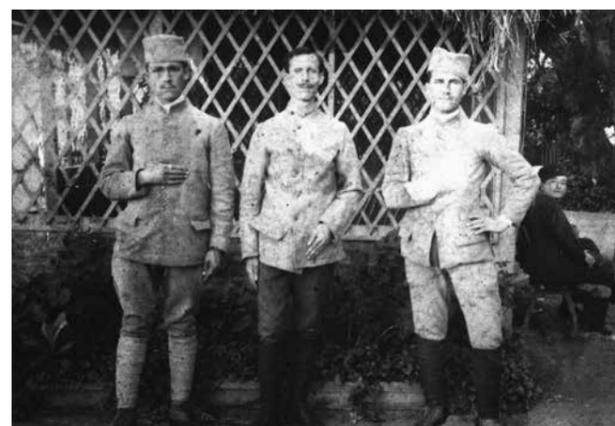
Рањени



МИЛОМИР БУЧЕВАЦ
75 година, пензионер, Београд
унук **Стевана Бучевца**

Стеван Бучевац, мој деда, био је учесник балканских ратова и Првог светског рата. У пробоју Солунског фронта био је рањен у груди, лечен је у Бизерти, након чега се вратио у јединицу у Дринској дивизији. Из дединих сећања остала ми је у памћењу прича о великом пријатељству француских војника. Они су ради лакше комуникације направили

француско-српски речник у коме су француски појмови били написани ћирилицом, онако како се изговарају на француском. Такође, Французи су за време боравка српске војске у Грчкој изједначили вредност динара са франком и тако омогућили српским војницима да купују намирнице за динаре.



Лево: Стеван Бучевац у Бизерти, након опоравка после рањавања.
Gauche : Stevan Bučevac à Bizerte, blessé de guerre, suite à son rétablissement.

Десно: Орден за храброст додељен Стевану Бучевцу
Droite : Médaille de courage décernée à Stevan Bučevac



МАРИНА ЈОВИЧИЋ
58 година, професор енглеског језика, Београд
праунука **Косте Урошевића**

Коста Урошевић, мој прадеда, рођен је у Параћину 1884. године. По завршеном Филозофском факултету у Београду постављен је 1909. год. за суплента гимназије у Ужицу. Бавио се научним радом из области вегетације ужичког краја и околних планина. Учесник је Првог светског

рата. Током 1917. године боровио је у Африци на опоравку.

Био је врстан наставник и ангажовани друштвени радник. Један је од оснивача Планинског друштва у Ужицу, а заслужан је и за оснивање музеја у том граду. Преминуо је 1921. године у Ужицу.



Коста Урошевић (други с лева), 18. август 1917, Болница бр.1, Сиди Абдалах у Тунису

Kosta Urošević (deuxième à gauche), 18 août 1917, Hôpital no. 1, Sidi Abdallah en Tunisie

Blessés

MILOMIR BUČEVAC
75 ans, retraité, Belgrade
petit-fils de **Stevan Bučevac**

Stevan Bučevac, mon grand-père, a participé aux guerres balkaniques ainsi qu'à la Première guerre mondiale. Lors de la percée du front de Salonique, il a été blessé à la poitrine, puis soigné à Bizerte pour regagner ensuite son unité au sein de la division de la Drina. Parmi les souvenirs que mon grand-père me racontait, je me souviens de l'histoire de cette grande amitié avec les soldats français. Afin de communiquer plus facilement, ils avaient établi un dictionnaire franco-serbe, dans lequel les notions de français étaient transcrites en cyrillique selon leur prononciation en français. Pendant le séjour de l'armée serbe en



Grèce, les Français avaient mis en place un système d'équivalence entre le dinar et le franc, permettant ainsi aux soldats serbes d'acheter des provisions avec des dinars.

Лево: Стеван Бучевац у Бизерти, након опоравка после рањавања.
Gauche : Stevan Bučevac à Bizerte, blessé de guerre, suite à son rétablissement.

Десно: Орден за храброст додељен Стевану Бучевцу
Droite : Médaille de courage décernée à Stevan Bučevac

MARINA JOVIČIĆ
58 ans, professeur d'anglais, Belgrade
arrière-petite-fille de **Kosta Urošević**

Kosta Urošević, mon arrière-grand-père, est né à Paraćin en 1884. Au terme de ses études à la Faculté de Philosophie à Belgrade, il a été nommé en 1909 enseignant suppléant au lycée d'Užice. Il effectuait des travaux scientifiques sur la végétation de la région d'Užice et des montagnes environnantes. Il a participé à la Première guerre mondiale et, en 1917, a été envoyé en Afrique pour se rétablir.

C'était un enseignant hors norme et un travailleur social engagé. Il est l'un des fondateurs de l'Association des alpinistes d'Užice et on lui doit la création du musée de cette même ville. Il est décédé en 1921 à Užice.

Коста Урошевић (други с лева), 18. август 1917, Болница бр.1, Сиди Абдалах у Тунису

Kosta Urošević (deuxième à gauche), 18 août 1917, Hôpital no. 1, Sidi Abdallah en Tunisie



ВАСИЛИЈЕ КРСТИЋ
50 г, преводилац за француски језик, Београд
праунук **Анђелка Крстића**

Свог прадеду, књижевника Анђелка Крстића (1871 – 1952), никада нисам лично упознао, али сам од оца и деде много слушао о њему. Памтим причу о трагичном повлачењу српске војске преко Албаније, чији је и он био учесник, након чега је са Крфа француском лађом пребачен у Солун. Тамо је 1917. учествовао у преузимању војне болнице од Француске војске. После свих страдања која су га задесила, веома је благонаклоно говорио о предусретљивости француских савезника приликом примопредаје болнице и колико им је њихова посвећеност

олакшала посао пријема материјала. Похвално је говорио и о пожртвованости британских, француских и медицинских сестара других националности, које су радиле са тешким рањеницима. Анђелко је о овом догађају писао и у својим „Сећањима“ које је објавио Институт за књижевност 2000.год, као трајно сведочанство о савезништву и пријатељству између српске и француске војске на Солунском фронту. Анђелкову збирку приповетки „Вечито дужни“ објавила је у француском преводу издавачка кућа из Лозане *L'Age de l'homme*.

Анђелков средњи син Климентије је био међу ђацима који су током рата евакуисани у Француску на даље школовање. Климентије је најпре завршио гимназију у Ници, а затим је студирао медицину у Бордоу и специјализовао педијатрију. Касније је Климентије постао лекар и један од начелника Универзитетске дечје клинике у Тиршовој у Београду.



VASILIJE KRSTIĆ
50 ans, traducteur du français, Belgrade
arrière-petit-fils d'**Andjelko Krstić**

Je n'ai jamais connu mon arrière-grand-père, Andjelko Krstić (1871 - 1952), mais mon père et mon grand-père m'ont beaucoup parlé de lui. Je me souviens du récit sur la retraite tragique de l'armée serbe à travers l'Albanie à laquelle a pris part mon arrière-grand-père et suite à laquelle il a été transféré jusqu'à Salonique avec un navire français. C'est là qu'il a participé, en 1917, à la passation par l'armée française à la partie serbe de la gestion de l'hôpital militaire. Après avoir vu et vécu tant de souffrances, il évoquait toujours avec affection la bienveillance des alliés français au moment de cette transmission, ainsi que leur dévouement qui a beaucoup facilité la remise du matériel. Il évoquait également le sacrifice des infirmières



Ордење Анђелка Крстића
Décorations d'Andjelko Krstić

britanniques, françaises et d'autres nationalités qui s'occupaient des blessés graves. Andjelko a décrit ces événements dans ses *Mémoires* publiés en 2000 par l'Institut de littérature, tel un témoignage éternel de l'alliance et de l'amitié entre les armées serbe et française. Son recueil de nouvelles « Večito dužni » a été traduit en français – *Débiteurs éternels* - et publié par la maison d'édition *L'Age de l'homme* de Lausanne.



Анђелко Крстић са саборцима, на дан Светог Николе, у Солуну, 1918.год.
Andjelko Krstić avec ses combattants, le jour de la Saint Nicolas, Salonique, 1918

Klimentije, le fils cadet d'Andjelko a fait partie des élèves qui, pendant la Première Guerre mondiale, ont été évacués en France pour y poursuivre leur scolarité. Klimentije a tout d'abord terminé ses études secondaires à Nice puis est parti étudier la médecine à Bordeaux en faisant une spécialisation en pédiatrie. Devenu médecin, il a été l'un des chefs de service de l'hôpital universitaire pour les enfants de Belgrade (Hôpital pour les enfants de la rue Tiršova).

Анђелко Крстић на Крфу, 1916. или 1917. / Andjelko Krstić à Corfou, 1916 ou 1917

Нега, блискост, подршка



ИВАНА ХАЦИ-ПОПОВИЋ

књижевница, Београд

унука **Данице Милосављевић**

Моја баба, Д. Милосављевић, добровољна болничарка током Великог рата, била је преводилац при француској лекарској мисији у Србији, а преводила је и генералу Франше д'Еперу. За заслуге, он јој је уручио захвалницу. Њена француска прича наставила се и после Великог рата. Као архитекта, шеф урбанистичког плана, 1936. инаугурисала је у Београду улицу с његовим именом и споменик. Као идејни пројектант читаве једне београдске четврти - Професорске колоније, у којој је између два рата живело шездесетак професора универзитета, своју кућу саградила је на месту где су српски и француски топови заједно бранили Београд 1914. и 1915. Поставила је и спомен плочу пред којом су француске делегације деценијама долазиле да одају пошту.

Даница није била једини херој у својој породици. Њен брат, поручник Драгослав

Милосављевић, такође полиглот, одликован у Балканским ратовима, одређен је за пилотску школу у Шаторуу. Тамо је као 26-огодишњи пилот изгубио живот 1916. За заслуге је добио орден јунака погинулог за Француску. Данициног мужа, Јована С. Томића, будућег доктора Сорбоне и оснивача катедре за минералогiju, као наставника и познаваоца француског језика, Министар просвете одредио је да води српске ђаке у Француску.



Soin et soutien

IVANA HADŽI-POPOVIĆ

écrivaine, Belgrade

petite-fille de **Danica Milosavljević**

Ma grand-mère, Danica Milosavljević, infirmière volontaire pendant la Grande guerre, était traductrice auprès de la mission médicale en Serbie. Elle traduisait également pour le général Franchet d'Esperey qui lui a remis un diplôme de remerciements pour récompenser ses mérites. Son histoire avec la France s'est poursuivie après la Grande guerre. En qualité d'architecte, responsable du plan d'urbanisme, elle a inauguré à Belgrade en 1936, une rue portant le nom du général d'Esperey ainsi que son monument. Ayant conçu le projet du quartier belgradois baptisé « la Colonie des professeurs » où résidaient entre les deux guerres une soixantaine de professeurs d'université, elle a également décidé de construire sa maison à l'endroit même où les canons serbes et français ont défendu ensemble Belgrade en 1914 et 1915.

Elle a également fait poser une plaque commémorative devant laquelle des délégations françaises sont venues rendre hommage pendant des décennies. Danica n'était pas la seule héroïne de notre famille. Son frère, le lieutenant Dragoslav Milosavljević, lui aussi polyglotte, médaillé des guerres balkaniques, a été désigné pour aller étudier à l'école d'aviation militaire de Châteauroux. C'est en France que son avion a été abattu et qu'il est mort, à 26 ans. Pour récompenser ses mérites, il a été décoré de la Médaille militaire des morts pour la France.

Le mari de Danica, Jovan S. Tomić, qui allait obtenir un doctorat à la Sorbonne et devenir le fondateur de la chaire de Minéralogie, a été désigné par le Ministre de l'Education pour accompagner les élèves serbes en France en tant qu'enseignant et connaisseur du français.

Даница Милосављевић, с братом / Danica Milosavljević, avec son frère



Пуковник Драгослав Милосављевић на положају командујућег 1914. у одбрани Београда.
Le colonel Dragoslav Milosavljević, alors commandant, sur une position de défense de Belgrade (1914)



МОМЧИЛО ГОЛУБОВИЋ, ученик III раз.

Прве београдске гимназије, Београд

праунук **Тихомира Голубовића**

Међу храбрим рањеницима који су се пред крај Првог светског рата нашли у болници у Паризу био је и мој прадеда, Тихомир Голубовић. Несретних рањеника је било толико да су лекари и болничари морали да траже додатну помоћ. Најчешће су то биле младе Францускиње из имућних породица које су волонтирале као болничарке. Једна од њих била је и Ивон Пуше, једина ћерка инжењера Рожеа

Пушеа. Водећи рачуна о рањеницима упознала је мог прадеду и заљубила се. Српски војник се опоравио релативно брзо захваљујући њеној бризи. Права љубав је рођена, а убрзо и плод те љубави - прво дете, дечак по имену Ђорђе. После рођења сина, млада Парижанка је одлучила да се из свог удобног дома код Пер Лашеза пресели код свог будућег супруга, трговца, у Обреновац.



VESNA MIJAJLOVIĆ

снаха **Косте Милића**

Деда мог супруга, Коста Милић, рођен је 1892. у селу Влашко поље, у близини Младеновца. Из првог брака је имао троје деце, а из другог петоро. Од 1914. био је активни војник српске војске. Преживео је Солунски фронт и вратио се у своје родно место. Радио је као рудар до смрти 1952.

Био је међу 1350 српских војника који су са обале - из Скадра, Драча и Валоне превезени у фебруару 1916. на острво Крф. Француска морнарица је кренула у историјско спасавање људи који су преживели голготу. Тих дана, многи Срби и Французи су постали пријатељи за цео живот.

Мој деда је често причао о данима када су француски војници не само вршили своју дужност, хранили, облачили и лечили нашу војску, него су постали велики пријатељи. Проводили су дане и ноћи у дружењу, причали једни другима о својим породицама и делили све што су имали. Како је мој деда био страствени пушач, један француски војник му је поклатио метални држач за шибице. Као успомену на те дане и то пријатељство, наша породица и данас чува тај предмет и новим генерацијама преноси причу о њему.



MOMČILO GOLUBOVIĆ

élève de troisième au Lycée I de Belgrade

arrière-petit-fils de **Tihomir Golubović**

Mon arrière-grand-père, Tihomir Golubović, se trouvait parmi les courageux blessés qui, vers la fin de la Première guerre mondiale, ont été soignés à l'hôpital à Paris. Les malheureux blessés étaient si nombreux que les médecins et les infirmiers devaient faire appel à du renfort. Le plus souvent, il s'agissait de jeunes françaises issues de familles aisées, qui travaillaient comme infirmières volontaires. L'une d'entre elles était Yvonne Pouchet, fille unique de l'ingénieur

Roger Pouchet. Alors qu'elle s'occupait des blessés, elle a fait connaissance de mon grand-père dont elle est tombée amoureuse. Notre soldat serbe s'est rétabli relativement vite grâce à ses soins. Un véritable amour est né tout comme bientôt le fruit de cet amour : un premier enfant, un garçon prénommé Djordje. Après la naissance de son fils, la jeune parisienne a décidé de quitter sa maison confortable située près du Père Lachaise pour aller vivre chez son futur époux, commerçant à Obrenovac.

VESNA MIJAJLOVIĆ

descendante de **Kosta Milić**

Le grand-père de mon époux, Kosta Milić, est né en 1892 dans le village de Vlaško Polje, près de Mladenovac. Il avait trois enfants d'un premier mariage et cinq autres d'une seconde union. Dès 1914, il devint un soldat actif de l'armée serbe. Après avoir survécu au front de Salonique, il est revenu dans son village natal et a travaillé comme mineur jusqu'à sa mort, en 1952.

Il se trouvait parmi les 1350 soldats serbes transportés depuis les ports de Shkodër, Durrës et Vlorë, jusqu'à l'île de Corfou en février 1916. La marine française s'était lancée dans une opération de sauvetage historique d'hommes ayant survécu à un véritable calvaire. Ces jours-là, de nombreux Serbes et Français devinrent amis pour la vie. Mon grand-père évoquait souvent ces moments où les soldats français ne se contentaient pas de faire leur devoir : nourrir, vêtir et soigner notre armée : ils étaient devenus de grands amis. Ils ont passé des jours et des nuits ensemble



Коста Милић / Kosta Milić

à parler de leurs familles respectives et à partager tout ce qu'ils avaient. Comme mon grand-père était un fumeur passionné, un soldat français lui a offert un porte-allumettes en métal. Notre famille garde précieusement cet objet en souvenir de ces jours et de cette amitié et continuera à transmettre son histoire aux générations à venir.

Даница Милосављевић, добровољна болничарка, с рањеницима.

Danica Milosavljević infirmière volontaire avec des blessés.

Француски ђаци



РАДМИЛА Ђ. ЈАКОВЉЕВИЋ
пензионер, Београд
кћи **Ђорђа Јаковљевића**

Мој отац, Ђорђе Јаковљевић, рођен је 1899. године у Ђали, срез Нови Кнежевац. Као шеснаестогодишњак он је 24. децембра 1915. у својству избеглице, француским бродом 987 - Messageries Maritimes *Amazon* - Е, превезен из Солуна у Ајачио, Корзика. Како су Французи избеглицама одређивали ко ће за шта да се школује, мом је оцу додељена едукација за машиновођу. Образовао се од 1916. до 1919. у француско-српској

железничкој школи, у граду Туру. По завршетку школовања у Француској, вратио се у Југославију. Све време је био запослен на Београдској железници, где је био један од ретких који је говорио француски језик. То је један од разлога Другог светског рата, током 1945. и 1946. био шеф UNRRA испоставе за увоз UNRRA локомотива из Белгије у Југославију.



ДРАГУТИН СРЕТЕНОВИЋ
лекар, гинеколог, Београд
унук **Драгољуба Сретеновића**

Др Драгољуб Сретеновић (1897-1942), лекар, био је мој деда. Као ђак крагујевачке гимназије прешао је Албанију. Послат је у Француску да настави школовање као стипендиста владе. Српски лицеј је 1916. завршио у Ворепу, Изер, а Медицински факултет 1922. у Бордоу. По повратку у земљу радио

је као лекар, трудио се да примени и пренесе знања стечена у Француској. Био је управник студентске поликлинике у Београду. Стрелан је на Бањици 1942.

За дедом је остала моја бака са двојицом синова, али и љубав према француском језику и медицини, која се преко мог оца, такође лекара, пренела и на мене.



Èlèves serbes en France

RADMILA Đ. JAKOVLJEVIĆ
retraîtée, Belgrade
fille de **Đorđe Jakovljević**



Ђорђе Јаковљевић / Đ. Jakovljević

Mon père, Djordje Jakovljević est né en 1899 à Djala, dans la région de Novi Kneževac. Le 24 décembre 1915, alors âgé de 16 ans, il a été évacué en qualité de réfugié, par le paquebot français des Messageries Maritimes, l'Amazon-E, depuis Salonique jusqu'à Ajaccio en Corse. Les Français décidaient de l'enseignement qui allait être dispensé aux réfugiés, mon père s'est ainsi retrouvé à suivre une formation de mécanicien. Il a étudié à Tours de 1916 à 1919 au sein de l'École des Chemins de fer franco-serbe.

Après sa formation en France, il est rentré en Yougoslavie. Il y a effectué toute sa carrière comme employé des Chemins de fer de Belgrade où il était l'un des rares à parler français. C'est d'ailleurs l'une des

raisons pour lesquelles, à la fin de la Seconde guerre mondiale, il a occupé le poste de chef de la succursale de l'Administration des Nations Unies pour les secours et la reconstruction (UNRRA) pour l'importation en Yougoslavie de locomotives en provenance de Belgique.

Успомена са пута Солун-Корзика, брод којим је Ђ. Ј. 1915. превезен у Ајачио
Souvenir du voyage Salonique-Corse, navire sur lequel Đ. J. fut transporté à Ajaccio

DRAGUTIN SREtenović

médecin, gynécologue et obstétricien, Belgrade
petit-fils de **Dragoljub Sretenović**

Dragoljub Sretenović (1897-1942), docteur en médecine, était mon grand-père. Il a fait la retraite d'Albanie alors qu'il était élève au lycée de Krugujevac. Il a été envoyé en France pour poursuivre sa scolarité en tant que boursier du gouvernement. Il a terminé ses études secondaires au lycée serbe de Voreppe (en Isère) en 1916 et ses études universitaires à la faculté de médecine de Bordeaux en 1922. A son retour au pays, il a travaillé comme médecin, s'efforçant d'appliquer et transmettre les connaissances acquises en France, puis a été directeur de l'hôpital universitaire à Belgrade. Il a été fusillé à



Д. С. као студент Медицинског факултета у Бордоу, 1919.

D. S. alors étudiant de la Faculté de Médecine à Bordeaux en 1919.

Српски студенти медицине у Бордоу, 1919. /

Etudiants serbes en médecine à Bordeaux, 1919.

Banjica en 1942. Mon grand-père a laissé derrière lui une épouse (ma grand-mère) et leurs deux fils, mais aussi son amour pour la langue française et la médecine qu'il m'a transmis à travers mon père, médecin lui-aussi.



СВЕТЛАНА ВРГА ТАСИЋ и
ДУШАН ВРГА ТАСИЋ
унука и унук **Боривоја Тасића**

Наш деда, Боривоје Тасић (1898 - 1973), тада шеснаестогодишњи дечак, је у јесен 1915, са својим оцем Петром, услед мучног повлачења српске војске, прешао преко кршева Црне Горе. Прошавши кроз снегом завејану Албанију, нашли су се и улогорили у Драчу. Одатле је, у саставу Шесте Дринске Дивизије, требало да буду транспортовани на Крф. Петар Тасић је тада сместио свог сина, Боривоја, у прихватилиште Енглеске мисије и пријавио га за одлазак у Француску. Два дана касније су се растали. Отац је отишао на Крф, а син у Француску.



Б.Т. за време школовања у гимназији у Француској.

B.T. pendant sa scolarisation en lycée en France en 1917

Боривоје је као ђак - избеглица током 1915. и 1916. похађао *Collège Victor Duruy* у месту *Bagnères-de-Bigorre*, где је био омиљен и познат по надимку *Zoré* (Горе). Касније је као гимназијалац, у интернатским условима, марљиво учећи по ратним наставним програмима француске Владе, постао један од оснивача Клуба српске социјалистичке омладине у Болијеу. У Србију се вратио у априлу 1919, где је радио као професор француског језика и где је наставио своју политичку мисију. Слободу и љубав ка знању и уметности, које му је Француска подарила, пренео је на наредне генерације наше породице, али и студената којима

је касније предавао на Универзитету у Београду.

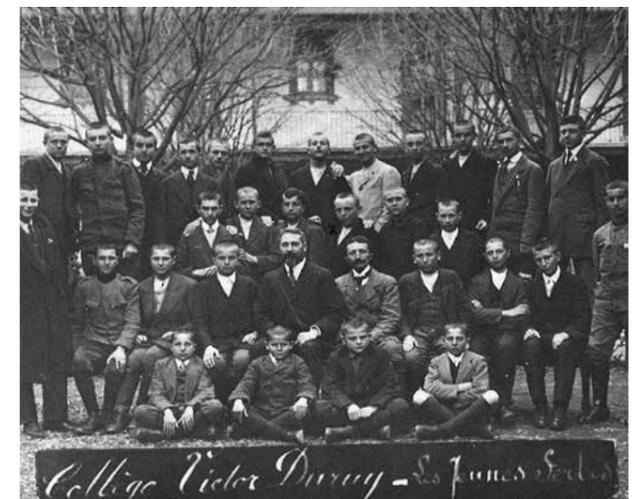
Знање француског језика омогућило је деди да доживи ослобођење после Другог светског рата. Био је у реду за гасну комору у Маутхаузену, када је немачки војник упитао да ли неко од заробљеника зна француски језик. Боривоје је одговорио да га он говори и пише и тако је остао жив. Веза са Француском и њен утицај на нашег деду били су не само витална нит у његовом животу, него и симбол његове слободне мисли. О томе је и писао у својој књизи "До последњег даха, живот и дела револуционара Петра Тасића, учитеља", објављеној 1972.

SVETLANA VRGA TASIĆ, Inst. de la santé publique de Serbie et
DUŠAN VRGA TASIĆ, artiste peintre, Madrid
petite-fille et petit-fils de **Borivoje Tasić**

A l'automne 1915, notre grand-père Borivoje Tasić (1898-1973), qui avait alors seize ans, a traversé avec son père Petar les montagnes du Monténégro au cours de la terrible retraite de l'armée serbe. Traversant l'Albanie couverte de neige, ils se sont finalement retrouvés et arrêtés à Durrës. C'est de là qu'ils devaient ensuite embarquer pour Corfou avec la sixième division de la Drina. Petar Tasić a installé son fils Borivoje au foyer de la mission anglaise et l'a inscrit pour partir en France. Deux jours plus tard, ils se séparaient. Le père partait à Corfou et son fils en France.

à Beaulieu. De retour en Serbie en avril 1919, il a travaillé comme professeur de français et poursuivi sa mission politique. Il a transmis son sens de la liberté et son amour pour le savoir et les arts, dont la France lui a fait don, aux futures générations de notre famille mais aussi à ses étudiants de l'université de Belgrade.

Sa connaissance du français a permis à notre grand-père de sauver sa vie lors de la libération en 1945. En effet, il était dans la file pour la chambre à gaz à Mauthausen lorsqu'un soldat allemand a demandé si quelqu'un parmi les prisonniers parlait français. Borivoje a répondu qu'il parlait et écrivait le français, ce qui lui a sauvé la vie. Sa relation avec la France, l'influence de la France sur notre grand-père, n'ont pas seulement été un élément vital pour lui, mais également le symbole de sa pensée libre. Il a écrit à ce sujet dans son livre « Jusqu'au dernier souffle, la vie et l'œuvre du révolutionnaire Petar Tasić, instituteur », (1972).



Група српских ученика у колежу „Виктор Дири” у Банјер де Бигору 1916/1917. У средини је директор колежа Анре Пажес (са брадом) и шеф групе, Владислав Росић, професор Београдске реалке

Groupe d'élèves serbes au collège « Victor Duruy » à Bagnères-de-Bigorre en 1916/1917. Au milieu, le directeur du collège André Pagès (avec la barbe) et le chef du groupe, Vladislav Rosić, professeur au Lycée professionnel de Belgrade

Француски ђаци



ВЛАДИМИР МИЛОСАВЉЕВИЋ

44 год, интернет технологије, Београд

унук Милосава Милосављевића

Мој деда, Милосав Милосављевић, родио се у Краљеву. Почетак рата га је затекао као 16-огодишњака. Године 1915. се као добровољац придружио војсци која се повлачила преко Албаније. Из Драча се бродом пребацио до Италије, а затим до Француске, у Ле Крезе. О Милосаву и његовим друговима су француске породице бринуле током седмomesечног боравка. После тога је прешао на Крф, па у Бизерту у Тунису и на крају у Солун.

Премладе за борбу, Влада је одлучила да их врати у Француску на школовање. У Поатјеу је завршио гимназију, а образовање наставио у Болијеу код Нице, све до 1919, када се вратио у земљу.

Милосав је био инжењерски поручник у резервном саставу војске Краљевине Југославије и носилац Албанске споменице.

Очев теча, Драгиша Вујић, рођен 1894. у Обреновцу, био је грађевински инжењер, потпуковник у резервном саставу Краљевине Југославије и војни пилот. Године 1915. је као војни питомац завршио војну пилотску школу у Шартру у Француској. Затим се вратио у Солун и сачекао српску војску са Крфа, летећи као пилот у француским ескадрилама. Учествовао је у борбама и пробоју Солунског фронта.

Д. Вујић је био носилац Албанске споменице и Краљевског ордена Југословенске круне 4. реда.

Élèves serbes en France

VLADIMIR MILOSAVLJEVIĆ

44 ans, expert IT, Belgrade

petit-fils de Milosav Milosavljević

Mon grand-père, Milosav Milosavljević, est né à Kraljevo. Il avait 16 ans lorsque la guerre a éclaté. En 1915, il a rejoint, en tant que volontaire, l'armée qui se retirait à travers l'Albanie. Il a regagné l'Italie en bateau au départ de Durrës puis poursuivi son voyage en France jusqu'au Creusot. Des familles françaises ont pris soin de Milosav et de ses amis pendant sept mois. Ensuite, ils ont rejoint Salonique en passant d'abord par Corfou puis Bizerte, en Tunisie. Trop jeunes pour le combat, le gouvernement a décidé de les renvoyer en France pour qu'ils puissent poursuivre une scolarité. Mon grand-père a ainsi terminé ses études secondaires au lycée à Poitiers et a poursuivi des études à Beaulieu, près de Nice, jusqu'en 1919, date à



М. М. гимназијалац у Француској, Milosav Milosavljević lycéen en France

laquelle il est rentré au pays.

Milosav était lieutenant ingénieur de réserve de l'armée du Royaume de Yougoslavie et titulaire de la Médaille commémorative de la retraite d'Albanie.



Прелаз преко Везировог моста у Албанији. У дрвеној војничкој стражарници српски војници носе оболелог војводу Радомира Путника (децембар 1915.)
La traversée du pont du Vizir en Albanie. Les soldats serbes transportent, dans une guérite en bois, le voïvode Radomir Putnik malade (décembre 1915)



ЂОРЂЕ МАМУЛА, 29 год, историчар и туристички водич, Београд

чукунунук Сретена Динића

Мој чукундеда, Сретен Динић, родом из Великог Шиљеговца код Крушевца, учитељ, писац и задругар, био је мобилисан као ратни дописник Шумадијске дивизије 2. позива. У јесен 1915, током повлачења војске, са собом је повео свог најстаријег сина Душана. Након повлачења преко Црне Горе и Албаније, Душан је већ у Медови, на дан њихове славе Св. Јована, 20. јануара, са осталом српском децом био транспортован у Француску, италијанском санитетском лађом. Деца су прво била смештена у Бастији на Корзици, да би тек у априлу била распоређена по француским колежима. Душан је био послат у Бањер де Бигор у колеж Виктор Дури. У том интернату је боравио до почетка 1918, када је, због изгледа и лошег понашања неколико ђака, цела група била расформирана, а сва деца по колективној казни послата у различите школе. Душан је тако своје школовање у Француској завршио у мушком лицеју у Ажену.

Његов отац, Сретен, је наставио пут ка Драчу и одатле је, крајем јануара 1916, пребачен на Крф где се ставља на располагање Министарству просвете и црквених послова и постаје сарадник, а потом експедитор и благајник обновљених Српских

новина. Током лета исте године, у *Ратном дневнику*, као фелтон излази Сретенов путопис "Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу", први штампани опис повлачења војске и цивила преко Албаније, који ће након рата бити штампан као посебна књига 1922. Овај текст је био преведен на француски и послужио је Жозефу Ренаку као извор за његово предавање на Сорбони о српском повлачењу 1915. У пролеће 1917. Сретен, као истакнути оснивач више задруга, преко Министарства народне привреде одлази у Француску на курс млекарства и сирарства у градић Полињи. Тамо је, иако још од Крфа маларичан, поред изучавања млекарског заната, радио на организовању српских ратних инвалида и њиховом школовању. Постаје шеф инвалидског депоа - прво у Полињи, а средином 1918. у Франшевилу, где држи предавања инвалидима. У децембру 1917. у Полињи држи предавање о Србији, на француском језику. О овом предавању је, поред *Српских новина*, писао и *Лионски Progress*, а Сретен је добио писмене похвале од српског посланства у Паризу. Након рата, он је у Лесковцу, где је радио као школски надзорник, био један од оснивача Друштва пријатеља Француске.



Српски ђаци у Бањер де Бигору / Élèves serbes à Bagnères-de-Bigorre

ЂОРЂЕ МАМУЛА

29 ans, historien et guide touristique, Belgrade

arrière-arrière-petit-fils de Sreten Dinić

Mon arrière-arrière-grand-père, Sreten Dinić, originaire de Veliki Siljegovac, près de Kruševac, était instituteur, écrivain et engagé dans la coopération agricole. Il a été mobilisé comme correspondant de guerre de la Division de Šumadija. A l'automne 1915, au moment de la retraite de l'armée, il emmena avec lui son fils ainé, Dušan. Le 20 janvier, le jour même de leur Slava (fête patronale de la Saint-Jean), après avoir traversé le Monténégro et l'Albanie, Dušan a embarqué à Medua, avec d'autres enfants serbes, sur un navire sanitaire italien en direction de la France. Les enfants ont d'abord été installés à Bastia, en Corse et ce n'est qu'au mois d'avril qu'ils ont été répartis dans différents collèges français. Dusan a été envoyé au collège Victor Duruy, à Bagnères-de-Bigorre. Il est resté dans cet internat jusqu'au début de l'année 1918. En effet, suite à plusieurs incidents et au mauvais comportement de plusieurs élèves, tout le groupe a été dissous et les enfants ont été répartis dans différents établissements en guise de punition collective. Dušan a ainsi terminé ses études secondaires au lycée pour garçons d'Agen.

Son père Sreten a poursuivi son chemin jusqu'à Durrës. De là, vers la fin janvier 1916, il a été transféré à Corfou où il a été mis à disposition du Ministère de l'Éducation et des affaires ecclésiastiques et est devenu collaborateur, puis responsable d'expédition et trésorier de la nouvelle édition du Journal serbe. Au cours de l'été, le Journal de guerre a publié sous forme de feuilleton le récit de voyage de Sreten : "L'Armée serbe et la fuite à travers l'Albanie puis à Corfou". Cette première description imprimée de la retraite de l'armée et des civils à travers l'Albanie a été publiée sous forme de livre, après la guerre, en 1922. Traduit en français, ce texte a servi de source à Joseph Reinach pour sa conférence à la Sorbonne portant sur la retraite serbe en 1915.

Après la guerre, il a travaillé comme surveillant d'école à Leskovac et fut l'un des fondateurs de l'Association des amis de la France à Leskovac.



Сретен Динић / Sreten Dinić



Душан Динић чита писма из Србије
Dušan Dinić lit les lettres de Serbie

Au printemps 1917, fort de son expérience de fondateur de plusieurs coopératives, Sreten est parti en France avec l'aide du Ministère de l'Économie nationale afin de suivre une formation sur la production laitière et la fabrication de fromage dans la ville de Poligny. La malaria qu'il avait contractée lors de son séjour à Corfou ne l'a pas empêché de suivre une formation en agronomie, et de s'engager pour aider les invalides de guerre serbes dans leur réadaptation et leur éducation. Vers le milieu de l'année 1918, il est ainsi devenu chef du centre pour les invalides, d'abord à Poligny puis à Francheville où il donnait des conférences destinées aux invalides de guerre. En décembre 1917, il a prononcé une conférence sur la Serbie en français. Celle-ci a été mentionnée dans le Journal serbe mais aussi dans le journal lyonnais "Le Progrès" et Sreten a reçu des lettres de félicitations de la part de la mission diplomatique serbe à Paris.

Après la guerre, il a travaillé comme surveillant d'école à Leskovac et fut l'un des fondateurs de l'Association des amis de la France à Leskovac.

Француски ђаци



ПЕТАР СИМИЋ

21 год, студент Правног факултета, Београд

праунук **Павла Миљанића**

Мој прадеда Павле Миљанић, његов брат Нико и њихова мајка Даринка, моја чукумбаба, су од 1910. живели у Паризу, где су браћа завршила факултете - Павле електротехнику, а Нико медицину. По почетку рата, преко Марсеја су се вратили у отаџбину, где су се нашли на више задужења у војскама Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. На јесен 1915. вратили су се у Француску. Павле је завршио постдипломске студије и потом радио на пракси у железницама Француске, а обављао је и дужност секретара Министарства спољних послова Владе Црне Горе у егзилу, у Неију. Нико је завршио докторске студије, радио у болници за рањенике и организовао слање помоћи за Црну Гору. Даринка је радила као милосрдна сестра на неговоњу рањеника у болници Салпетрије. Одликована је Медаљом за негу и Златном медаљом црногорског Црвеног Крста. Професор Павле Миљанић је за заслуге Француској добио од француског



Нико Миљанић / Niko Miljanić, 1915.

Министарства просвете високо звање „официра јавног образовања“. Професор Нико Миљанић је био члан бројних француских удружења лекара и хирурга. У Београду је био председник Удружења француских ђака, а 1930. је, као председник Одбора за подизање споменика, заједно са краљем Александром открио Споменик захвалности Француској на Калемегдану. Носилац је ордена Легије части.



Професор Павле Миљанић је за заслуге Француској добио звање „официра јавног образовања“. / Pour les mérites envers la France, le professeur Pavle Miljanić a obtenu le titre de « officier de l'éducation publique »

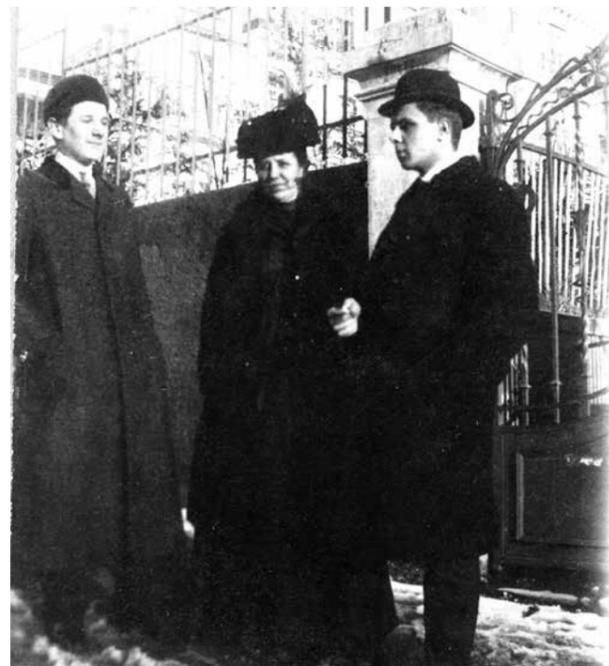
Élèves serbes en France

PETAR SIMIĆ

21 ans, étudiant de la Faculté de droit, Belgrade
arrière petit-fils de **Pavle Miljanić**

Mon arrière-grand-père, Pavle Miljanić, son frère Niko et leur mère Darinka - mon arrière-arrière-grand-mère - vivaient depuis 1910 à Paris où les deux frères ont terminé leurs études universitaires - études en génie électrique pour Pavle et de médecine pour Niko. Ils ont regagné leur patrie au début de la guerre, en passant par Marseille, et ont occupé par la suite plusieurs fonctions au sein des armées du Royaume de Serbie et du Royaume du Monténégro. A l'automne 1915, ils sont retournés en France. Pavle a terminé des études post-universitaires et a effectué un stage auprès des Chemins de fer français ; il a également été Secrétaire pour le Ministère des Affaires étrangères du gouvernement du Monténégro en exil, à Neuilly. Niko a terminé ses études de médecine. Il a travaillé dans un hôpital pour les blessés et organisait l'acheminement

de l'aide pour le Monténégro. Darinka soignait les blessés à l'hôpital de la Pitié-Salpêtrière comme sœur de la Miséricorde. Elle a reçu une médaille récompensant son dévouement pour les soins prodigués aux blessés, ainsi que la Médaille d'or de la Croix rouge monténégrine. Pour services rendus à la France, le professeur Pavle Miljanić s'est vu décerné le haut titre d'officier de l'Education publique par le Ministère de l'Education nationale français. Le Professeur Niko Miljanić, quant à lui, a été membre de nombreuses associations françaises des médecins et des chirurgiens. A Belgrade, il a été président de l'Association des élèves français et en 1930, en sa qualité de président du comité du monument à la France, il a inauguré avec le roi Alexandre le Monument de reconnaissance à la France à Kalemegdan. Il était titulaire de la Légion d'honneur.



Павле, Нико и Даринка у Паризу
Pavle, Niko i Darinka u Parizu



ДОБРОСЛАВ РУЖИЋ, 80 година,
професор Машинског факултета, Београд

унук **Јована Ружића**

Мој деда, Јован Ружић (1898 - 1973) је, по преласку Албаније, француским бродом пристигао у Француску. Прво у Сент-Етјен, где се при одласку „растао као пријатељ са својим драгим француским друговима, лицејским надзорницима и професорима“. У Ници је 1917. године матурирао, а затим прешао у Париз, где се уписао на Правни факултет. Играо је фудбал у IFCN, Nice, ASF Paris, и постао љубимац француске публике и спортске штампе. Добио је надимак Топовско ћуле.

Године 1918, у Паризу је, међу 100 такмичара на Такмичењу представника савезничких армија, као једини представник српске војске, освојио прво место на 100 метара. Награда, штоперница, сада је у Музеју спорта, у Београду, у посебној витрини Ј. Ружића. На свечаном дефилеу 1919, на челу наше екипе, он је у војничкој униформи носио нашу заставу. „Срби марширају невероватно усклађени, предвођени својим атлетичарем



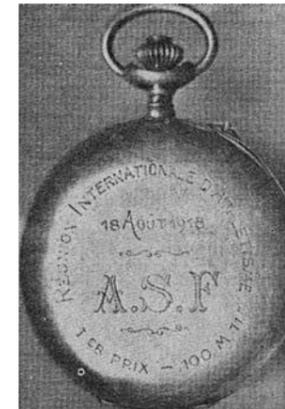
Јован Ружић, фудбалер у Ници, 1917.
Jovan Ružić footballeur à Nice, 1917



Ј. Р. у Српској школи - гимназији у Ници, 1917. год. / J. R. à l'École serbe - lycée à Nice, en 1917

запажених успеха, Јованом Ружићем, који носи савршену заставу“.

Кући се вратио 1919. године. Поводом 50 година матуре он је са групом бивших гимназијалаца 1968. отишао у Ницу. Примео их је помоћник градоначелника, који је открио бронзану скулптуру која се од тада налази у згради градоначелништва у Ници.



Хронометар са посветом, награда за 1 место на 100 м, Париз
Chronomètre avec dédicace - premier prix du 100 mètres. Paris, 18/08/1918

DOBROSLAV RUŽIĆ, 80 ans, professeur en retraite de la Faculté de Génie mécanique, Belgrade
petit-fils de **Jovan Ružić**

Après avoir traversé l'Albanie, mon grand-père Jovan Ruzic (1898-1973) a embarqué sur un navire Français. Lors de son départ de Saint-Étienne, où il a séjourné dans un premier temps, c'est en ami qu'il a quitté « ses chers camarades français, surveillants et professeurs de lycée ». Il a obtenu son baccalauréat à Nice en 1917 puis s'est inscrit à la Faculté de droit à Paris. Il a joué au football pour l'IFCN Nice et l'ASF Paris et est devenu le favori du public français et de la presse sportive. Il était surnommé Boulet de canon.



Јован Ружић, матурант у Ници, 1917. год.
Jovan Ruzic élève de Terminale à Nice, 1917



Група српских ђака у Сент Етјену, 1916. год. Ј.Р је други с лева.
Groupe d'élèves serbes à Saint-Etienne, 1916. J.R. est deuxième de gauche

En 1918, lors de la Compétition des représentants des armées alliées organisée à Paris, il était le seul représentant de l'armée serbe parmi les 100 participants et a remporté la 1ère place à la course de 100 mètres. Le chronomètre qu'il a alors reçu comme prix se trouve

aujourd'hui au musée des sports à Belgrade, dans la vitrine spéciale J. Ruzic. Il a défilé en uniforme comme porte-drapeau, en tête de notre équipe, lors du défilé solennel en 1919 (« Les Serbes défilent de manière incroyablement harmonieuse, précédés par leur athlète aux victoires remarquées, Jovan Roujitch, qui porte un drapeau impeccable »). Il est rentré chez lui en 1919. En 1968, à l'occasion du 50e anniversaire de leur Baccalauréat, il s'est rendu avec un groupe d'anciens lycéens à Nice où ils ont été reçus par l'adjoint au maire qui a dévoilé à cette occasion une sculpture en bronze qui se trouve depuis à l'intérieur de la mairie de Nice.

Француски ђаци



КОСТА КНЕЖЕВИЋ, 61 година,
дипломирани класични филолог, Београд

унук **Бранислава Гојковића**

Мој деда, Бранислав Ил. Гојковић (1896-1979), потицао је из просветарске породице. Матурирао је 1913/14. у Пожаревачкој гимназији. Чим је избио Велики рат пријавио се као добровољац у Бачку чету и прешао Албанију. Дошавши у Марсељ, уписао се 1917. на Медицински факултет. По завршетку прве године студија, препоруку му је дао проф. Е. Декрок и пребацио се на биологију, на Сорбону. Оженио се у Паризу 1921. године, студенткињом Маријом, ћерком ђенерала Александра М. Мијушковића. Студије је завршио, као стипендиста краља Александра Првог Ујединитеља, код два академика, Гастона Бонијеа и Жилијена Костантена, 1923/24. год, када се и вратио кући. По конкурсима је радио 2 године у француским лицејима у

Солуну и Атину. Најдуже се задржао као професор Треће мушке гимназије у Београду. Био је научни радник, преводилац и приређивач. Као војни обвезник, за време Другог светског рата, био је у Оснабрику у Офлаг VI-ц. По повратку у Београд, од 1948. до 1960. год, радио је као директор Природњачког музеја у Београду.



Бранислав и Марија Гојковић, на дан свог венчања, 1921.

Branislav et Marija Gojković le jour de leur mariage 1921

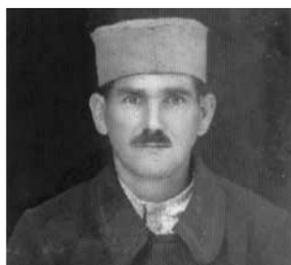


ЕЛИЗАБЕТ ЈОВАНОВИЋ
50 година, преводилац, Чачак

праунука **Мирка Дуканца**

Мој прадеда, Мирко С. Дуканац, рођен је 1890. год. Живео је са породицом у месту Вучковица, у Драгачеву. Као учесник у Првом светском рату, одликован је Албанском споменом и Медаљом за храброст. Његово ордење, које је ради евиденције било службено преузето, породици никад није враћено. Сачувана је само путна исправа и Решење о инвалидској пензији, где је наведено да је прадеда био наредник Прве Армије. Бродом је превезен у Француску. Сећања и приче о његовом боравку у Марсеју, где је изучио сајцијски занат, пренели су ми деда и мајка. Многа знања и вештине стечене током боравка у Француској наставио је да

негује по повратку кући: да свира виолину, иде у лов са својим ловачким псима као уважени члан Ловачког друштва и да посебно брине о свом вучјаку Арапу. Преминуо је 1956. год. Из његове колекције џепних сатова сачуван је један, који ми је деда поклатио као јединој унуци, која чува, поштује и негује сећања на прошлост.



Мирко Дуканац, одликовани учесник Великог рата / Mirko Dukanać, participant décoré de la Grande guerre

Èlèves serbes en France

KOSTA KNEŽEVIĆ

61 ans, diplômé en philologie classique, Belgrade
petit-fils de **Branislav Gojković**

*Branislav Gojković
étudiant*

Потпис студента Б. Гојковића.
Signature de l'étudiant B. Gojković.

Mon grand-père, Branislav Il. Gojković (1896-1979) était issu d'une famille d'enseignants. Il a obtenu son baccalauréat en 1913/14 au lycée de Pozarevac. Dès que la Grande guerre a éclaté, il s'est porté volontaire pour rejoindre le bataillon des élèves et a ainsi participé à la traversée de l'Albanie. En arrivant ensuite à Marseille, il s'est inscrit, en 1917, à la Faculté de Médecine. A la fin de sa première année, il a obtenu une recommandation du professeur E. Decrock et est parti étudier la biologie à la Sorbonne. Il s'est marié à Paris en 1921 avec une étudiante, Marija, fille du général Aleksandar M. Mijušković. Il a terminé ses études en qualité de

boursier du roi Alexandre 1^{er} l'Unificateur auprès de deux académiciens, Gaston Bonnier et Julien Constantin, en 1923/24. Sélectionné par concours, il a travaillé deux ans au sein des lycées français de Thessalonique et d'Athènes. Le poste qu'il a occupé le plus longtemps est celui de professeur au lycée III pour garçons de Belgrade. C'était un scientifique mais il fut également traducteur et essayiste. En tant que conscrit, pendant la Seconde guerre mondiale, il a été envoyé à Osnabrück, à l'Oflag VI. A son retour, il a occupé le poste de directeur du Musée de l'Histoire naturelle de Belgrade de 1948 à 1960.

ELISABETH JOVANOVIĆ

50 ans, traductrice, Čačak

arrière petite-fille de **Mirko Dukanać**

Mon arrière-grand-père, Mirko S. Dukanać, est né en 1890. Il vivait avec sa famille à Vuckovica, (près de Dragáčevo). Pour avoir participé à la Première guerre mondiale, il a été décoré de la Médaille commémorative de la retraite d'Albanie et de la Médaille du courage. Les insignes, qui lui avaient été repris officiellement en vue d'un recensement, n'ont jamais été restitués à la famille. Seuls son passeport et la notification d'attribution de sa pension d'invalidité, sur laquelle est indiqué que mon arrière-grand-père a servi comme sergent de la Première Armée, ont été conservés. Mon arrière-grand-père a été transféré en France en bateau. Mon grand-père et ma mère m'ont transmis

ses souvenirs et les histoires liées à son séjour à Marseille où il a appris le métier d'horloger. A son retour, il a continué à cultiver les nombreuses connaissances et compétences acquises pendant son séjour en France : jouer du violon, aller à la chasse avec ses chiens de chasse - il était membre émérite de l'Association des chasseurs - et prendre soin tout particulièrement de son berger allemand dénommé Arap. Il est décédé en 1956. Il avait une collection de montres de poche mais il n'en reste plus qu'une que mon grand-père m'a offerte en tant que son unique petite-fille qui s'attache à préserver, respecter et cultiver les souvenirs du passé.



БУРБЕ ЛАЗИЋ, 77 година,
инжењер електротехнике, Београд

син **Александра Лазића**

Пронашао сам дневник који је мој отац, Александар Лазић, тада 14-огодишњи гимназијалац, водио као учесник повлачења српске војске кроз Црну Гору и Албанију и каснијег избеглиштва и школовања у Француској. Он и његови вршњаци су прошли трагедију и ужас које је тешко преживети, па ипак већина њих није ни тада клонула духом. У свом дневнику забележио је колико су становници Апта, у коме се школовао, имали разумевања и симпатија



Александар Лазић / Aleksandar Lazić

за српске ђаке, помагали им кад год су могли, иако су и сами тешко живели, доносили им поклоне и позивали их у госте.

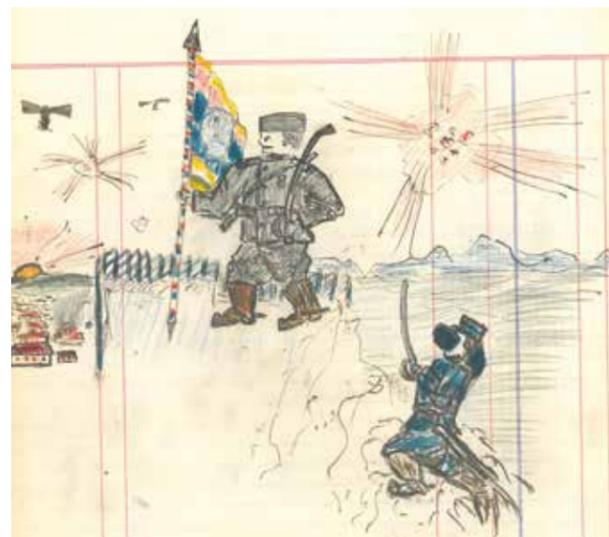
DJURDJE LAZIĆ

77 ans, ingénieur d'électrotechnique, Belgrade

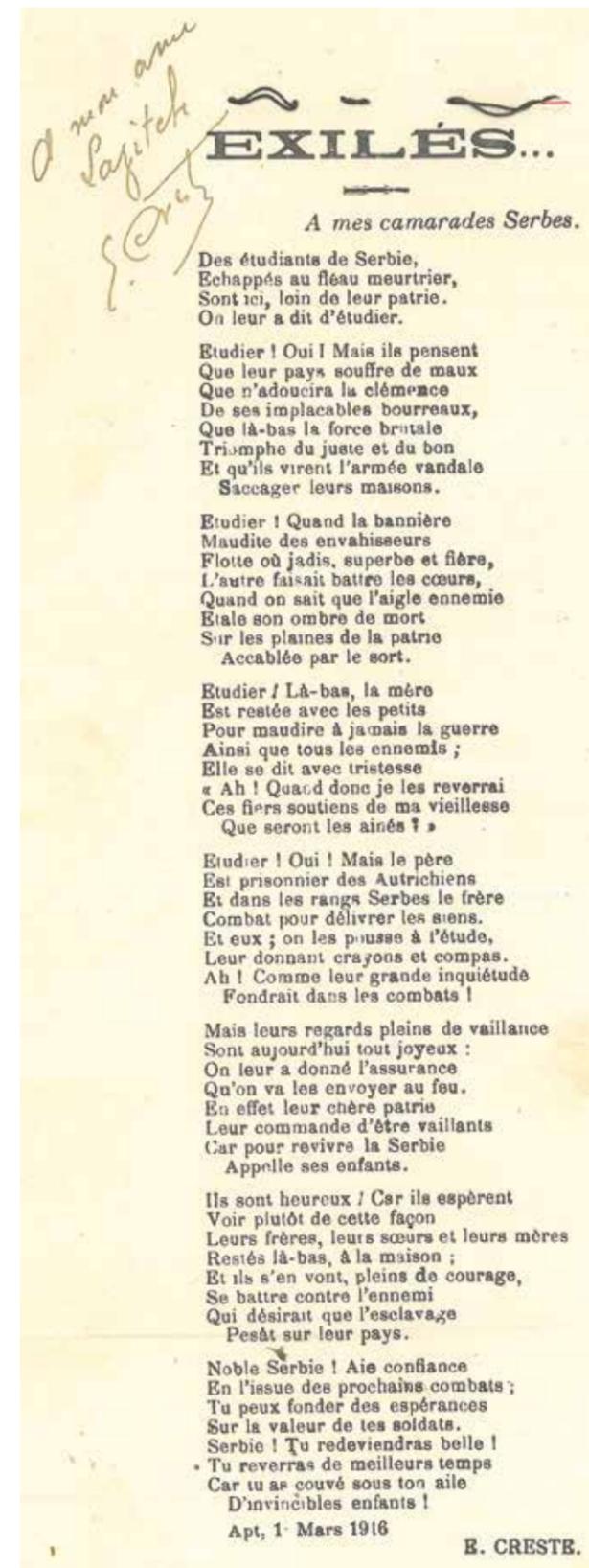
fils de **Aleksandar Lazić**

J'ai trouvé le journal que tenait mon père Aleksandar Lazić lorsqu'il avait quatorze ans - il venait d'achever sa deuxième année de lycée à Belgrade avant de rejoindre l'armée serbe qui se retirait à travers le Monténégro et l'Albanie. Tous ces garçons ont vécu la tragédie et les horreurs auxquels il est difficile de survivre. Néanmoins, la majorité d'entre eux n'a jamais été découragée.

Dans son journal, mon père notait à quel point les habitants français faisaient preuve de compassion et de sympathie pour les élèves serbes réfugiés. Ils faisaient preuve d'attention, de soins et de compréhension. Nonobstant leur propre pauvreté, ils les aidaient quand ils pouvaient, leur apportaient des cadeaux et les invitaient chez eux.



Детаљ из дневника Александра Лазића / Du journal de Aleksandar Lazić



Из дневника Александра Лазића: 25. јуни 1916.

„Добио сам од једног Француза песму о српским ђацима коју је он саставио и из те песме се најбоље види како влада слога, љубав и братство између Срба и Француза.“

Du journal de Aleksandar Lazić : le 25 juin 1916

« Un Français m'a offert un poème sur les élèves serbes, qu'il a rédigé lui-même et ce poème dépeint le mieux la communion, l'amour et la fraternité entre les Serbes et les Français. »

Изложбу је реализовао Француски институт у Србији,

уз подршку **Mission du Centenaire (Paris)**, **Schneider Electric Srbija** и **Fédération nationale André Maginot**.

Архиви и музеји, у сарадњи са управама матичних градова Србије: Београд (Историјски архив), Врање (Народни музеј),

Зајечар (Историјски архив „Тимочка крајина“), Књажевац (Завичајни музеј), Лесковац (Народни музеј), Неготин (Историјски архив), Ниш (Народни музеј), Пирот (Историјски архив), Прокупље (Народни музеј Топлице), дали су допринос за израду паноа који се односе на ослобађање градова (текстови и фотографије).

Реализација:

Жан-Батист Кизен (концепт), Соња Филиповић (координација), Јасмина Константиновић (дизајн).

Стручни саветници:

- Др Станислав Сретеновић, историчар, научни саветник при Институту за савремену историју (Београд), саветник за историјска питања, аутор текстова за паное 2-6, уредник текстова о ослобађању градова, сарадник на архивском исраживању и избору мапа и фотографија
- Др Александра Мирић, архитекта конзерватор (Ниш), сарадница на пројекту прикупљања и приређивања сведочанстава грађана,

Фотографије:

Service historique de la défense (Vincennes), Војни музеј (Београд), приватне и породичне архиве, архиве историјских установа градова партнера у Србији.

Une exposition produite par l'Institut français de Serbie,

avec le soutien de la **Mission du Centenaire (Paris)**, de **Schneider Electric** et de la **Fédération nationale André Maginot**.

Les villes et municipalités de Belgrade (Istorijski arhiv), Knjaževac (Zavičajni muzej), Leskovac (Narodni muzej), Negotin (Istorijski arhiv), Niš (Narodni muzej), Pirot (Istorijski arhiv), Prokuplje (Narodni muzej Toplice), Vranje (Narodni muzej) et Zaječar (Istorijski arhiv „Тимочка крајина“), ont contribué aux panneaux relatifs à la libération de ces villes (textes et iconographie).

Réalisation :

Jean-Baptiste Cuzin (conception), Sonja Filipović (coordination), Jasmina Konstantinović (graphisme).

Conseillers scientifiques :

- Stanislav Sretenović, historien, directeur de recherche auprès de l'Institut d'histoire contemporaine (Belgrade), conseiller historique, auteur des panneaux 2 à 6, rédacteur des textes sur la libération des villes, partenaire sur les recherches des archives et sur le choix des photographies et des cartes
- Aleksandra Mirić, conservatrice du patrimoine (Niš) conseillère pour le recueil et le traitement des témoignages familiaux,

Crédits photos :

Service historique de la Défense (Vincennes), Musée de l'armée (Belgrade), fonds privés, fonds des villes et municipalités partenaires.

Ова изложба је, у оквиру прве фазе представљања, од октобра до децембра 2018. приређена у градовима Србије: Пирот, Прокупље, Лесковац, Ниш, Књажевац, Београд, Кладово, Неготин, Зајечар, Врање, Шабац.

Cette exposition a été présentée d'octobre à décembre 2018, dans une première phase, dans les villes de Serbie suivantes: Pirot, Prokuplje, Leskovac, Niš, Knjaževac, Beograd, Kladovo, Negotin, Zaječar, Vranje, Šabac.

www.institutfrancais.rs | 2018.



vivre
les
cultures



Life Is On

Schneider
Electric